

Vaidi voovono aa kua aavaa Eporai kua tuuyani reeravai

*Aa yanaa aavaa roo vaidiivo hama ari nnutuu-
vaa reeravai. Kati aa yanaa aavaa roo vaidiivo
raa kioo gioonna kiaapu Eporai kuaivaa tuuya vaa
ausa hanigiooyani fafaara reeravai. Mo vooya iya
uu aataruuyauvaara ooqoo tida iya nnammutuaa
uuduu iya Yisuunnara kutaavaivee tuuvaa pikiaa-
ree kiaa iiravai. Aa yanaa aavaa roo vaidiivo ya-
mayamaa kuaiyauvaa iyani roo tunoo: Ngia Yisuu
Kirisiinnara kutaavaivee kiaivo inna kutaa aataru
tuanaavai. Yisuu Kirisiivaano kutaa tuanaa Anu-
tuuqaa kooyaa ti vitaivaivee, tiravai.*

*Anutuuqaa ari Mmaapuuvono inna kuaivaa
kooyaa ti kiaa ti mmivai*

¹ Nnaaru Anutuugo kaayauneetu airi aataru ari
vookara ari vookarauyauvaadiri forofetaiyaata
kua tuduu iyaano iva tuu kuaivaa ti rubuun-
gainna kiaa mmiravai.

² Aa nnaagiai suai aavaki Anutuugo ari
Mmaapuuvaa mmatayaa titooduu tuuvono
inna kuaivaa ti kiaa ti mmivai. Ivo homo
Anutuuqaa tasipama varuu suaivaki Anutuugo
tuduu ivaano ngiau mmataivaa iima kieeravai.
Anutuuqoono inna mmataama kioo nnaagiai ivo
mmuakiaa mminnamminnaiyauvaa varaaneera
inna tiravai.

³ Toobaivaudiri mmeekiaivo taineema
innakidiri Anutuuqaa oyai ari vookaraivo
kooyaa vaivai. Ivoono Anutuugo ari

vookaraama variivaa varoo kooyaa vitaivai. Ivo tiivaugiataama ngiau mmata mmuakiaa mminnamminnaiyauvaa ari yaagueeqaivoono utikio vainoo. Mmuakiaaya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaiveeraivaara ivo iya mminnamminnaa maisaiyauvaara putuoo kava diitoo ngiau aapuuvaki vioo Anutuuoqo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara haitatuura kieeta pinaavai variivaa yaaku yaadudainningiaa hara kioo varinoo.

Ari Mmaapuuvoono aangeraiya yaataraivai

⁴ Anutuuoqo ari Mmaapuuvaa nnutu ari vookaraivaa ngiau aapu yapa kiaivaara inna nnutuuvo aangeraiya nnutuuyauvaa yaataraivai. Inna nnutuuvo aangeraiya nnutuuyauvaa yaataraineema Anutuuoqo ari Mmaapuuvaa aruoo yapa kiaivoono aangeraiya yaataraivai.

⁵ Anutuuoqo hama aangeraa voovai tunoo:

A ni Maapukua

aanna makee na i Koova variauvaara
a variannavaivee.

Hama aangeraa voovaara ivo itaa kua tiravai. Vo kuavai hama Anutuuoqo aangeraa voovai tunoo:

Na inna Koova varino

ivo ni Maapuvai varinaravaivee.

Hama aangeraa voovaara ivo itaa kua tiravai.

⁶ Anutuuoqo ari Mmaapuuvaa mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara kieeta tuanaavai mmataama kioovaa mmatayaa titaanaree kiaa iinno varioo ivo innara vo kuavai ataa kua tunoo:

Anutuuoqaa aangeraa mmuakiaaya

ngiari ausa mmuduuyaiyauvaa inna mmia-
tee.

Anutuuqo ari Mmaapuuvaara itaa kua tiravai.

⁷ Anutuuqo aa kua aavaa aangeraiyara tunoo:

Na ni aangeraiya kiaukai rikiada
akiairaama yuunna roosiima mmooriivaa
varaavai.

Na ni mmoori vareeraiya kiaukai rikiada
makee tikiai yaagueeqama
saneetu roosiima iikiaavaivee.

Ivo aangeraiyara itaa kua kiasa kioo

⁸ ari Mmaapuuvaara ataa kua tunoo:

Na Anutuuqo i oyaivovee.

A mmuakiasa gionna kiaapuuyara diraivo
tupatupaa vainaravai.

E gionna kiaapuuyara diraivaa
a safuuma haitatuukiannavai.

⁹ Safuuma varida iira aataruuvaara
i mmuduuya ruaivai.

Koonnama iira aataruuvaara hama
i mmuduuya ruaivai.

Itaama vaikiai na Anutuuqo
i Anutuuqo tuanaivoono

i mmataama kiese

i aruoo yapa kiese

i seenaiya aduoo yapa kiaukai rikiese

a ari vookaraama sirigainna variannavaivee.

¹⁰ Ivo ari Mmaapuuvaara itaa kua kiasa kioo
nnaagiai vo kuavai innara ataa kua tunoo:

Udaanga-o, nnaaru hama mminnammin-
naatauduu
a mmataivaa iima kiooduu yaagueeqama
vairavai.

Vauduu a ngiauvaatama iima yapa kieeravai.

¹¹ Fai ii mminnaa iyauvo

taikoo raubiriinarayauvai vainaravai.

Eenoo fai tupatupaa varinaravai.

Uyira rairaiyauvo maisainara iiraivaa roosi-
ima

iyauvo maisainara iinaravai.

12 A buruqaivaa ranaa kiee yapaannaneema
a iyauvaa ranaa yapaanaravai.

A uyira rairaiyauvaa karaasa uyuee
rammuannaneema a tino rikioo

fai iyauvo karaasa ari vookaraiyauvai vainar-
avai.

Mo eenoo tupatupaa ee variraivaugiataama
itaavai nnaasu fai a varia ree kuanaravai.

Fai hama i variraivo taikaanaravaivee.

Anutuuoqo ari Mmaapuuvaa itaa kua tiravai.

13 Hama ivo ari aangeraa voovai ataa kua tunoo:

A ni yaaku yaadudainningiaa
vaidi nnoonnavai varianee.

Varia ree vinanai na tinai

fai a ai nnammutuaiya yaatara kiaanara-
vaivee.

14 Hama Anutuuoqo ari aangeraa voovai itaa kua
tiravai. Itaama vaikiyai aangeraiya aanii mmin-
naayannee? Iya mmannasayaano Anutuuoqaa
mmooriivaa varada variaavo ivo iya makema-
kee titaikiyai iya ivo vitoo yoketaivau yapaanara
gioonna kiaapuuya tasipama varida mmooriivaa
varaavai.

2

*Anutuuoqo ti vitoo yoketaa ari vookaraiyau ya-
paanaravai*

1 Anutuuoqaa Mmaapuuvo forofetaiyaata
aangeraiyaatama itaama yaataraivaara kua
kutaivaa ta rikiaunnaivaa ta arinaima rikiada

puaisa utuaaravee. Ta iida ii kua ivaa pikieevoora tida nnikiai ta puaisa utuaaravee.

² Anutuuqaa aangeraiya ti rubuungainna kiaa mmuu kuaivo kutaa kuavai kooyaa vairavai. Gioonna kiaapu voovono ii kua ivaa rikioon-naata yaataroovono irisai maisaivaa ari uuvau-giataama safuuma ari vareeravai.

³ Itaama varoovaa mo ta dataama kiada iri-sai maisaivaa pikiaaranee? Anutuugo ti vitoo yoketaivau yapaanara aataru ari vookaraivaara rikiadaata kati varida dataama kiada ta irisai maisaivaa pikiaaranee? Fai ta varaaravaivee. Udaanga Yisuu Kirisiivaano ii Anutuugo ti vitoo kua ivaa toosa hara gioonna kiaapuuya kiaa mmi-ravai. Kiaa mmuduu rikiada ii kua ivaa rikiada kutaavaivee kiaa kiada yoketaama varida kutaa kuavai vauvaara kooyaa ti vitairavai.

⁴ Ii kua ivo kutaavai vauvaara Anutuugo ari uuvaugiataama kooyaa ti vitairavai. Mmuai suaivaki Anutuugo kaayau ari mmoori aataru ari vookara ari vookarauyauvaa iinno ari yaata utuuvaugiataama ari Mmannasa Yoketaivaa gioonna kiaapuuya mmuduu rikiada ivaa yaagueeqaivaura vo mmoori vo mmooriivaa iiravai.

Yisuuva ti vitoo yoketaivau yapaanara nakaaravovee

⁵ Yisuuva tuu suaivaki ari vookaraama varira aataruuvo vairavai. Ii aataru ivo vauvo vakia roo vioo vioo yapooma vainara suaivaki hama Anutu-ugo aangeraiya ii suai ivaki gioonna kiaapuuyara diaaraivaara tiravai. Ii aataru yapooma vainara ivaara ta yaata utida kiaunnao.

6 Anutuuqaa kua fafaaraiivaki vau kua voovai vainno tunoo:

Vaidiivo kati inneennavaivee.

A aaniivaara pinaama innara yaata utuanannee?

Vaidiivo kati inneennavaivee.

A innara tuqinnaannanee?

7 Paanna suai a tuduu aangeraiya aruoo varuduu ivo aduoo variravai.

Vaa a innara yoketainna inna nnutuuvaa ngiau yapaannavai.

8 Yapa kiee mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara kiannano ivo iyauvaara diivaivee, tiravai.

Itaa kua tuu kuaivo tunoo: Ivo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara diivaivee, tuu kuaivo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara tiravai. Itaa kua tuu kuaivaara ta taunnani hama vaidiia mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara diaavai.

9 Vaa ta taunnavai. Paanna suai Anutuuqo tuduu aangeraiya aruoo varuduu Yisuuva mmatayaa tuoo aduoo variravai. Anutuuqo kati tiiyara yoketaama yaata utuuvaugiataama inna tuduu mmuakiaa gioonna kiaapuuyara putiravai. Ivaara Anutuuqo inna tuduu paanna suai aduoo variravai. Ivo yatari sagaivau mmamma nniitaroovaa varoo putuuvaara Anutuuqo innara yoketaainno inna nnutuuvaa ngiau yapeeravai.

10 Anutuuqo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaa iima kioo iyauvaara haitatuura nakaaraiovee. Inna raunna mmaapu kaayauya inna tasipama yoketaama variateeraivaara ivo inna aikiooma Yisuunna tuduu mmamma

nniitareeraivaa vareeravai. Anutuugo tuduu ivo mmamma nniitaroovaa varoo yaatara kioo yoketaama varioo gioonna kiaapuuya vita vitainno iya vitoo yoketaivau yapeeraivovee.

¹¹ Ivo gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa ruga kiaikiai iya Anutuugaa gioonna kiaapu tuanaaya variaavai. Ivoota iyaatama iya oyaivo mmuaa tuanaavai Anutuugo varivai. Ivaara Yisuuva iyara ni nunna gatayavee tiivaara hama inna mmamma maisaivai.

¹² Ivo ivaara tunoo:

Anutuugo, na aiyara ni nunna gataiyaatama kooyaa kua tinaravee.

Gioonna kiaapuuya aiyara nuunairaivaki na aiyara kua yoketaivaa tinaravaivee.

¹³ Ivo itaa kua kiaa kioo vo kuavai ataa kua tunoo:

Na Anutuugaa kuaivaa rikiee inna mmemmaana kuanaravaivee, tiravai.

Kiaa kioo vo kuavai tunoo:

Na aavau variaukai ni uru nnaakara Anutuugo ni muuyaatama ni tasipama variaanoo, tiravai.

¹⁴ Ivo ni uru nnaakarayavee tuu kuaivo inna gioonna kiaapuuyara tiravai. Ivo ariinoo iya mmamma mmuyaivaa varoo iya variraivaa varoo vaidivai variravai. Varioonnonno yatari sagaivau putiravai. Sataango putira oyai nakaaravaa yaataroo inna yaagueeqaivaatama yaataraanaraivaara ivo yatari sagaivau putiravai.

¹⁵ Gioonna kiaapuuya mmatayaa varira suaivaki putira aataruuvaara aatuuraivo yeena roosiima iya utuuvaa Yisuuva iyara

putuoo yeenaivaa rakuasaa kioodoo yoketaama mmamma dummukiara variravai.

¹⁶ Vaa ta taunnava. Ivo itaama mmooriivaa varaivo hama aangeraiyara varaivai. Ta Aapara-haamaa sidinnaidiya tiyara varaivai. Vaa ii kua ivo kooyaa vaivai.

¹⁷ Ii kua ivaa oyaivo ataama vainoo. Anutuugo tuduu ivo ari seenaiya roosiira tuanaavai variravai. Ivo ari seenaiyara bootio Anutuugaara kati puara hudeera vaidiia roosiima iyara tammaivaki yaagueeqama dion vainno Anutuugaa mmooriivaa yaagueeqama varaanaraivaara ivo ari seenaiya roosiira tuanaavai variravai. Gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisa irisaiyauvo hama iyasi nninaraivaara ivo itaama variravai.

¹⁸ Vaa Yisuunnasi iinno teera aataruuvo nnuduu rikioo ivo mmamma nniitaroovaa varoovaa gioonna kiaapuuyasi iinno taanara aataruuvo iyasi vaikio ivo aikiooma iya tasipaikiari rikiada hama haruruaravai.

3

Yisuuvaano Musinna yaatareeravai

¹ Ni seena yoketaa tuanaiyaso, Yisuuva itaama variivaara ngia Anutuugaa tasipama ngiau aapu variaaraivaara vaa ivo ngiiyaraatama maavee tiravai. Yisuunnara yaata utuatee. Ta karaasa aataruuvau variaunna mmayaayaivaa ivo varoo nuainno ti kua ti mmioo Anutuugaara kati puara hudeera vaidi kieetaiya roosiima karaasa aataru-
uvaara tiyara mmoori vareeravai.

² Anutuuqo ari mmooriivaa varaaneeraivaara inna mmataama kioodoo ivo hama pikieerainno yaagueeqama kioo iiravai. Nnaaru Musiiva Anutuuqo inna mmuu mmooriivaa hama pikieerainno gioonna kiaapuuyara yaagueeqararama uuneema Yisuuva hama pikieerainno yaagueeqama kioo iiravai.

³ Vaidi voovoono nnau yoketaivaa heeka kinai nnauvaara gioonna kiaapuuya kiisama kua yoke-taivaa tida vaidiivaara kua yoketaivaa pinaama kiaravai. Ivaa roosiima Anutuuqo Musiinnara kiisama kua yoketaivaa tioo Yisuunnara pinaama kua yoketaivaa tiivai.

⁴ Mmuakiaa nnauyauvai vaidiiaano heekaavai. Anutuuqoono iya yaataroo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaa iiravai.

⁵ Musiiva Anutuuqaa mmoori vareera vaidivai varioo Anutuuqo inna mmuu mmooriivaa hama pikieerainno gioonna kiaapuuyara yaagueeqama iiravai. Yisuuva yapooma kua tinara kuaiyauvaara Musiivannaadee tauraa mmooriivaa iinno mmatayaa diaa mminnaiyauvunudiri mmataama kioo tiravai.

⁶ Anutuuqaa Mmaapu tuanaa Yisuu Kirisiivaano ari Koonna Anutuuqaa gioonna kiaapuuyara dioo vainno haitatuunno hama pikieerainno yaagueeqama diivai. Ta innara kutaavaivee kiaa kiada innara yaagueeqama faannakiaunnaivaara sirigakiaunnaiya ta Anutuuqaa gioonna kiaapuya variaunnanoo.

*Anutuuqaa gioonna kiaapuuya fai eeyara
kati variaaravai*

- 7 Ivaara Mmannasa Yoketaivoono tinoo:
 Anna makee ngia Anutuuqaa kuaivaa riki-
 ada
- 8 sa nnaaru Anutuuqaara ooqoo tuuya roosiima
 tinni yakeevaa varada variatee.
 Mmanna gaanga mmataivaki ngii rubuun-
 gainna
 Anutuuqaa iida taaree kiaa
 innara ooqoo tiravai.
- 9 Anutuuqo tunoo:
 Iqiivakidiri ngii rubuungainna
 ni iida taaree kiaa iiravaivee.
 Taara vaidivaitana yuku yaaku taika kiee
 nuunuuvaa na iya tasipama
 ari vookara ari vookarau mmooriivaa
 iyara iikiaaduu rikiada kutaavaivee kiataud-
 uata
 ni iida taaree kiaa iiravaivee.
- 10 Iya itaama uuvaara
 na iyara ni nannatooduu kiaanoo:
 Iya yaata utiraiyauvo
 makemakee koonnama yaata utuaavai.
 Iya na iikiau aataruuyauvaa
 hama arinaima teeda iikiaavaivee, tiravai.
- 11 Na iyara ni nannatooduu
 fai na iinara kuaivaa
 kiaa teerama kiee iyara kiaanoo:
 Fai hama iya niisi nnida ni tasipama
 eeyaara kati hara kiada variaaravee, tiravai.
 Anutuuqo itaa kua tuuvaa Mmannasa Yoke-
 taivoono tiivai.
- 12 Ni seenayaso, tuqinnama haitatuukiatee.
 Ngiiikidiri vaidi voovoono ausa tinni yakeevaa
 varoo hama ivo Anutuuqaara inna kutaavaivee

kiataino rikioo ivo Anutuuqo tupatupaa vari-raivaa mmooka hanigia mmivoora tida tuqin-nama haitatuukiatee.

¹³ Mminnamminnaa maisaivo ngiikidiri vaidi voovai iinno taanaree kiaa iikio rikioo haruruoo tinni yakeevaa vareevoora mmuakiaa suai ngi-ingiiyara ngiingiiyara yoketaida yaagueeqama variateeraivaara kua yoketaivaa kiatee. Anna makee ngia varia rada vidada suai nnaagiaivaki-aatama itaama nnaasu iida varida variatee. Anutuuqo hama atau ruai suaivaki itaama iida varida variatee.

¹⁴ Vaa ta Yisuu Kirisiinna seena tuanaaya inna tasipama mmuaavau variaunnao. Ta toosa hara kiada innara kutaavaivee kiaunna kuaivaa mo fai ta mmannammanna puaisakama utua rada vidada taikeera suaivaki homo utida varida fai ta inna tasipama mmuaavau variaaravai.

¹⁵ Aa kua aavo Anutuuqaa kua fafaaraivaki vainno tinoo:

Aanna makee ngia Anutuuqaa kuaivaa riki-
ada
sa nnaaru Anutuuqaara ooqoo tuuya roosi-
ima
tinni yakeevaa varada variatee.

Anutuuqaa kua fafaaraivoono itaa kua tiivai.

¹⁶ Deeyaano Anutuuqaa kuaivaa rikiada in-nara ooqoo tuunnee? Mmuakiaa gioonna kiaa-puuya tauraa Anutuuqaa kuaivaara kutaavaivee tuuya Musiiva yoosinna Iyiipaivakidiri vitoo nnu-uyaano itaa kua tida innara ooqoo tiravai.

¹⁷ Taara vaidivaitana yuku yaaku taika kioo nuanuuvaki Anutuuqo giaara inna nnannatoon-nee? Gioonna kiaapuuya mminnamminnaa mai-

saiyauvaa varada gaanga mmataivau putuuyara inna nnannateeravai.

¹⁸ Anutuuqo fai na kutaavai iinaravee kiaa kioo iyara tunoo: Fai iya hama niisi nnida ni tasi-pama eeyaara kati hara kiada variaaravaivee, tuu kuaivo deeyara tiravainnee? Gioonna kiaapuuya inna kuaivaa rikiadaata yaatarooyara itaa kua tiravai.

¹⁹ Ivaaraida vaa ta taunnavai. Hama iya in-nara kutaavaivee tuuvaara ivo iya variateera tuu mmataivaura hama viravai.

4

¹ Ta innasi vida inna tasipama eeyaara kati hara kiada variaaraivaara Anutuuqo vaa kuaivaa kiaa teerama kioo fai na iinaravee tiravai. Ngiiikidiri vooya inna tasipama itaama variaaraivaara fan-niikiaarainnoo kiaa nnikiai ta aatuuda variaaravai.

² Ngii taato nnaakukiaiya mmayaaya yoketaivaa rikioneema vaa teeta rikiaunnavai. Iya mmayaayaivaa rikiadaata hama ivaara kutaavaivee tuuvaara hama yoketaama iya variravai.

³ Ta Anutuuqaara kutaavaivee kiaunnaiya ta innasi vida inna tasipama eeyaara kati hara kiada variaunnanoo. Ivaara ivo Isarairaiyara tunoo:

Na iyara ni nannatooduu

na kuaivaa kiaa teerama kiee

fai na iinaravee kiaa kiee iyara kiaanoo:

Fai hama iya niisi nnida ni tasipama

eeyaara kati hara kiada variaaravee, tiravai.

Vaa nnaaru ngiau mmata uu suaivaki ivo ari mmooriivaa iima taika kiooduu eeyaara kati hara

kiada varira aataruuvo kooyaa vauduaata ivo itaa kua tiravai.

⁴ Anutuuqaa kua fafaaraivaki yaaku saivai karasaidiri taara suaivaitanaara kua voovai vainno ataa kua tunoo: Anutuuqo ari mmooriiyauvaa iima taika kioo yaaku saivai karasaidiri taara suaivaitanaaki eeyaara kati hara kioo variravaivee, tiravai.

⁵ Mmuaa kuavaara vo kua voovono vainno tunoo: Fai hama iya niisi nnida ni tasipama eeyaara kati hara kiada variaaravee, tiravai.

⁶ Tauraa toosa hara mmayaaya yoketaivaa rikiooya rikiadaata yaataroovaara hama innasi vida inna tasipama eeyaara kati hara kiada variravai. Itaama vaino Anutuuqo vooya tinai innasi vida eeyaara kati hara kiada inna tasipama variaara aataruuvaa ivo teerama kioo mmatairavai.

⁷ Ivo vo suai voovai mmatainno ivaara tunoo: Aanna makee suai aavakivee, tiravai. Ii kua ivaa vaa kaayau nuanuuyauvo taika kiooduu nnaagiai ivo Davuitinna kiaa mmuduu rikioo tiravai. Ii kua ivaa vaa ta tauraa kiaunna kua ivo Anutuuqaa kua fafaaraivaki vai kuaivo ataa kua tinoo:

Aanna makee ngia Anutuuqaa kuaivaa rikida
sa tinni yakeevaa varada variatee.

Kua fafaaraivoono itaa kua tiivai.

⁸ Nnaaru vaa Yosuaava gioonna kiaapuuya vi-too eeyaara kati varira yoosinnaivaki kiooduu varutiri. Nnaagiai hama Anutuuqo vo suai voovai mmatainno ivaara itaa kua tutirivee.

⁹ Itaama vaikiai Anutuuqo ari mmooriiyauvaa iima taika kioo yaaku saivai karasaidiri taara suaivaitanaaki eeyaara kati hara kioo varuuvaa

roosiima Anutuuqaa gioonna kiaapuuya eeyaara kati hara kiada varira aataruuvo aanna makee homo vainoo.

¹⁰ Fai gioonna kiaapu voovoono hanigioo Anutuuqaa tasipama eeyaara kati hara kioo varioo Anutuuqo ari mmooriiyauvaa iima taika kioo eeyaara kati hara kioo varuneema ivo ari mmooriiyauvaa iima taika kioo kati varinaravai.

¹¹ Ivaara kii ta hanigiada inna tasipama eeyaara kati hara kiada variaaraivaara mmoori varaaravee. Nnaaru varuuya hama inna kuaivaara kutaavaivee tida hama inna tasipama eeyaara kati hara kiada varuuya roosiima tiikidiri voovoono fanniivoora kii ta ivaa varaaraivaara mmoori varaaravee.

¹² Anutuuqo hara kioo varineema inna kuaivoota itaavai mmooriivaa vara roo nuaivai. Inna kuaivo paipaivaa avaivaitana avaikarama hatokaivaitana roosiima hatokaivai. Inna kuaivo vaidi aakiaivaki avaikarama vioo vaidi kaanaivoota mmannasaivootama variraivaki vioo mmuyaivaa ataivaki pinaaraiivo numa taikaivaki vioo hatokaivai. Inna kuaivo ta yaata utira kuaivaatama ti ausaiyauvaki ti iikiatairaivaatama kooyaa too rikiaivai. Ivo yoketaama vaivaata maisama vaivaata too rikiaivai.

¹³ Hama mminnamminnaa voovai Anutuuqaa avuuvau hataumaki vaivai. Mmuakiaa mminnamminnaayauvai ivo iima kiooyauvo inna avuuvau kooyaa nnaasu vaivai. Fai yapooma ivo ta tete variaunnaivaara ti yaparainai ta inna kuaivaa irisai kiaaravai.

Kati Anutuuqara puara hudeeraiya kieeta

pinaivaa roosiivo inna Yisuu vavee

¹⁴ Itaama vaivaara ta Anutuugaara kutaavaivee kiaunna aataruuvaa nnikiai ta ivaa puaisa utuaaravee. Tiiyara mmoori varoovo kati Anutuugaara puara hudeera kieetaiya roosiima varuu kieeta pinaivoono mmuakiaa gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaara Anutuugaasi viravai. Ivo itaama vuuvoono inna Yisuu vavee. Ivo inna Anutuugaa Mmaapuvaivee. Ivo itaama tiiyara Anutuugaasi vuuvaara nnikiai ta kutaavaivee tira aataruuvaa puaisa utuaaravee.

¹⁵ Kati Anutuugaara puara hudeeraiya kieeta pinaivaa roosiivoono ta muaraagairaiivo tiiki vairaiyaa vaa ivo taivai. Ta itaama iiraivaara ivo tiiyara boo tioo varivai. Ti iinno taanara mmuakiaa aataruuyauvo tiiki vairaiyauvo vaa inna iinno taanaree kiaa uudu hama ivo mminnamminnaa maisaivaa vareeravai.

¹⁶ Ivaaraida ta muaraagaira suaivaki nnikiai ta hama aatuuraida Anutuugo kati tiiyara yoke-taama yaata utira nakaaraivaara yaaku varakio ivo tiiyara boo tioo ti tasipanai ta yaagueeqama variaaravaivee.

5

¹ Nnaaru kati Anutuugaara puara hudeeraiya kieeta vaidi mmuakiaaya Anutuugoono mmuaavai mmuaavai vaidiiyakidiri iya mmataama kieeravai. Ii kieeta vaidi iya Anutuugaa mmooriivaa gioonna kiaapuuyara varaateera Anutuugo iya mmataama kieeravai. Anutuugo gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaanaraivaara iya kati

mminnaiyauvaa inna mmida kati puara sipisiipaiyauvaa innara hudeeravai.

² Ii vaidi ivo vaidivai varioo muaraagama varu-
uvaara gioonna kiaapuuya kumimakama varida
koonnama iida varuuyaata aikiooma tirooma
iyaata kua tiravai.

³ Ivo muaraagama varuuvaara hama gioonna
kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaara
nnaasu puaraiyauvaa Anutuuqaara kati hudeera-
vai. Ari mminnamminnaa maisaiyauvaaraatama
kati puaraiyauvaa hudeeravai.

⁴ Hama vaidi voovoono ariiyara na vaidi nnoon-
navaivee kiaa kioo arinaidiri kati Anutuuqaara
puara hudeera kieeta vaidivai variravai. Hamee-
tavee. Nnaaru Anutuuqoono Aroonaa maavee
tuneema ivo inna maavee tuduu rikioo ivo kati
puara hudeera kieeta vaidivai variravai.

⁵ Yisuu Kirisiiva mmuaikaraama hama ariiyara
na nnoonnavaivee kiaa kioo arinaidiri kati Anu-
tuuqaara puara hudeera kieeta vaidiia roosi-
ima kieeta vaidivai variravai. Anutuuqoono inna
mmataama kieeravai. Ivo innara tunoo:

A ni Maapukua

aanna makee na i Koova variauvaara
a variannavaivee,

⁶ kiaa kioo vo yanaavaki vau kua voovai ataa
kua tunoo:

Merekisateeko kieetavai varioo
Anutuuqaara kati puara hudeera
vaidivai varuneema

a tupatupaa Anutuuqaara

kati puara hudeera vaidivai varinaravaivee,
tiravai.

⁷ Yisuuva mmatayaa varuu suaivaki Anutu-
uqo aikiooma tino too hama putinaraiwaara in-
naata kua tioo yaaku varoo varioo hama inna
putuatauduu pinaama aayanna tioo varioo ra-
teeraivaa tasipama yaaku vareeravai. Ivo adioo
varioo Anutu-uqaa mmemmaana viravaara tuoo
Anutu-uqo inna yaaku vareeraivaa rikieeravai.

⁸ Ivo Anutu-uqaa Mmaapu tuanaavai
varioonnaata ivo mmuakiaa mmamma
nniitareeraivaa varoovaudiri Anutu-uqaa avaivaa
rikiada iira aataruuvaa arinaima too rikieeravai.

⁹ Anutu-uqo innara uduu rikioo ivo aikiooma
yaatara kioo yoketaama ari vookaraama varioo
gioonna kiaapuuya vitoo yoketaivau yapa kinai
tupatupaa variaara aataruuvaa oyaivo vairavai.
Gioonna kiaapuuya inna avaivaa rikiada iikiaiya
nnaasu ivo vitoo yoketaivau kinai tupatupaa vari-
aaravai.

¹⁰ Ivo itaama varuuvaa Merekisateeko kati
Anutu-uqaara puara hudeera kieeta vaidivai
varuneema inna roosiima ivo kati puara hudeera
kieeta vaidivai variaiveera Anutu-uqo inna
mmataama kioo tiravai.

*Ngia Anutu-uqaa aataruuvaa pikieevoora tida
tuqinnama variatee*

¹¹ Ta itaama Merekisateekaara ngii giaa ngii
miaunna kuaiyauvo kaayau kuayauvai vainoo.
Ngii yaataiyauvo duunaikiai ngia hama arinaima
rikiavaara ta ngii giaa ngii miaaree kias iikiaun-
nano ti mmuaararainoo.

¹² Vaa ngia hokoba suai rikiadadaata ngia vi-
taira vaidiya variataama vaikiainnaata Anutu-
uqaa kuaiyauvaa toosa hara ta ngii giaa ngii mira

kuaiyauvaa kava ngii giaa ngii miaara aataruuvo homo ngiiki vainoo. Hama ngia yakee yeennaiyauvaa nneerayaama variaano. Homo ngia nnaammaivaa nneerayaamaida variaano.

¹³ Gioonna kiaapu voovono homo nnaamma nnoo variivono ivo nnaakara meedivai varioo hama yokeera varira tinniivaa varoo safu aataru-uvaara arinaima rikiaivai.

¹⁴ Mo vaa yokeeraiyaano yakee yeennaiyauvaa nnaavai. Itaama varii gioonna kiaapu voovono vaa ivo ari varia roo nniivaudiri arinaima maisa aataruuvaa too safu aataruuvaa taivai.

6

¹ Ivaara kii ta Yisuu Kirisiinnara toosa hara kiasa mmira kuaiyauvaa adida pikiada yaagueeqa kua mmuyai tuanaiyauvaa ta rikiada varia rada vidadada koovayaida yaagueeqama variaaravai. Ngia Anutuugaasi kuaaravee kiasa kumina mmoori iikiyaiyauvaa mmooka hanigia mmi kiada Anutuugaara kutaavaivee tira kuaiyauvaa ta nnauvaa heekeera kuabaiyauvaa tauraa hareeraiyauvaa roosiima ta toosa hara ngii giaa ngii miravai. Ta kava ii kua iyauvaa ngii giaa ngii miaarainnoo.

² Ta nnoori vareeraivaara ngii giaa ngii mida Anutuugaa yaagueeqaivaa varada mmoori varaateeraivaara vaidiiyayaa yaaku utiraivaaraatama ta ngii giaa ngii miravai. Anutuugo vaidi putuaiya tinai diitaaraivaaraatama ta ngii giaa ngii mida Anutuugo ti mmিন্নammিন্‌না maisaiyauvaara ti yaparainai rikiada irisai ikia aakiaana tupatupaa variaaraivaaraatama ta ngii giaa ngii miravai.

³ Anutuugo tinai rikiada ta ii kua iyauvaa adida pikiaida kua mmuyaiyauvaa arinaima rikiada varia rada vidada koovayaida variaaravee.

⁴ Anutuugaa kuaivaa vaa rikiadaata harurida pikiaiya dataama vaidiiya iya tikiai rikiada kava hanigiaarannee? Vaa iya tauraa Anutuugaa mmeekiaivaki varida Anutuugo iya vitoo yoke-taivau yapaanara kuaivaara kiisama rikiooduu Mmannasa Yoketaivoono iyaki variravai.

⁵ Iya ngiari variraivaudiri teeda rikiooduu Anutuugaa kuaivo yoketauduu nnaagiai varada ngiau aapu variaara yaagueeqaivaa vaa arinaima teeda rikieeravai.

⁶ Itaama rikiadadaata harurida pikiaiya hama vaidiiya yopeema iya tikiai rikiada kava ausa hanigiada yoketaama variaaravai. Iya itaama iikiaivo inna ngiari miaraavai. Iya Yisuunnara yaata utida kiaanoo: Hama ta aiyara ti yoke-tainoo, kiasa kiada kava yatari sagaivau inna hiru-uvaa roosiima iya yaata utida itaa kua kiaavai. Iya itaama iikiai rikiada gioonna kiaapu hama ausa hanigiaiya teeda Yisuunnara puruuka tida maisa kua kiaaravai.

⁷ Vatiivo ruoo mmataivau puutaikio rikioo yeennaiyauvo yoketaama urikiai gioonna kiaapu-uya iyauvaa nnaavai. Anutuugo ivaa too ivaara yaata utuoo yoketaavaivee kiasa kioo ivaara yoke-taama iivai.

⁸ Mmataivau annaanna mmaguya oovi aaka-raunna urii mmataivaara gioonna kiaapuuya kiaanoo: Inna hama yoketaavaivee, kiaavo Anutu-uqootama yaata utuoo hama yoketaavaivee kiasa kioo ivaara maisama iinara yaata utivai. Itai

mmataivaa fai nnaagiai ikiaivo taanaravai.

⁹ Ni seena na ngiiyara mmuduuya riraiyaso, na ii kua ivaa kiasa kieennaata yaata utuee kiaunoo: Hama ngia mmata maisaivaa roosiima variaaravee. Fai ngia Yisuunna kuaivaa rikiada yoke-taama variaaravee, kiaunoo. Vaa na rikiauvai. Yisuuva ngii vitoo yoketaivau yapa kioo ngii tasi-pama variivaara ngia yoketaama variaano.

¹⁰ Anutuuoqo hama kumimakainno uruootara tuootarama irisaiyauvaa gioonna kiaapuuya mmiivai. Ivo safuuma ngiari mmoori varaivaugiataama mmiivai. Ngia mmoori varaiyauvaara hama ivo taunninaravai. Ngia innara yaata utida ngii seena Anutuuoqaa gioonna kiaapuuyara mmuduuya rida iya tasipama mmoori varada variaivaara ivo hama ngiiyara taunninaravai. Ngia homo itaavai nnaasu variaavai.

¹¹ Ngia aanna makee mmuaavai mmuaavai ngii seenaiyara mmuduuya ruaaneema Yisuu Kirisiinnara kutaavaivee kiasa kiada yaagueeqama iima rada vidada yapooma putuara suaivaki ngia mmannammanna yaagueeqama iikiaaraivaara ni yoketaunoo. Fai yapooma ngia variaaraivaara faannakiaivo kutaa tuanaa vakiaiveeraivaara mmannammanna yaagueeqama iikiatee.

¹² Ngii pirisainaraivaara hama ni yoketaunoo. Sa ngii pirisakiaivee. Anutuuoqara kutaavaivee kiaiya yaagueeqama varidada iya pirisaikiainnaata mmannammanna yaagueeqama varida yapooma Anutuuoqo kua kiasa teerama kioovaa varaaraiya roosiima variatee.

Anutuuqo kua kiaa teerama kioo kuaivo

kutaa kuavai

¹³ Anutuuqo Aaparahaamaata kua tuu kuaivaa kiaa teerama kioo tunoo: Fai na iinaravaivee, tiravai. Hama voovoono inna yaataraanaraivootauvaara ivo ari nnutuuvaa tasipama Aaparahaamaa tuoo

¹⁴ tunoo: Na kua kutaa tiee aiyara yoke-tainai i nneeditunnaiyaata i sidinnaidiiaatama fai kaayau variaaravaivee, tiravai.

¹⁵ Aaparahaamo ivaara kutaavaivee kiaa kioo yaagueeqama varia roo vioo vioo tooduu inna pirisauduaata mmannammanna yaagueeqama varuduu kuaivaa kiaa teerama kioo kaanaivo in-nasi vairavai.

¹⁶ Yutayaa vaidiiya iira aataruuvaa rikiaatee. Vaidi voovoono kua kutaa na iinaravee tii suaivaki ivo ari nnoonna vaidiivaa nnutuuvaa tasipama tiivai. Fai vaidi voovoono itaa kua tinai rikiada fai vaidiiya hama inna kuaivaara airi kua airi kua tida inna kuaivaa yaataraara iikiaravai.

¹⁷ Anutuuqo kua tuu kuaivaa kiaa teerama kioo tunoo: Fai na iinaravaivee, tuu suaivaki gioonna kiaapuuya ivo tuu kuaivaa rikiada kaanaivaa varaaraiya yaata utida kiaara: Ari vo yaata tinivai varoo iinaravee, kiarainnoo kiaa ivo ari nnutuuvaa tasipama na iinaravaivee tiravai.

¹⁸ Anutuuqo hama unnakua tiraivoono itaama taara kuavaitana hama taikaanara kuaivaitana tunoo: Na nini nnutuuvaa tasipama kiaunoo, kiaa kioo tunoo: Fai na iinaravaivee, tuu kuaivaitana ti kiaa ti mmiravai. Ivaara ta Anutuuqaa vara hiri diaunna gioonna kiaapuuya fai ta yapooma yoketaama variaaraivaara ta faannaida varida

puaisa utida kiaunnaanoo: Fai ta varaaravaivee, kiaunnavai.

¹⁹ Ta itaama faannaida variaunnaivo yatariivo yaagueeqama diivaa roosiima ti aakiaiyouvaki vaivai. Vai ivoono aikiooma ti tinai fai buruqa roosiivo ngiau aapu Anutuugo variivaki atau ru-aivaa yaatarada ivaki fai ta aikiooma kuaaravai.

²⁰ Yisuuva tiyyaroo tioo vaa tauraa ivaki viravai. Vioo Anutuugaara kati puara hudeera vaidi Merekisateekaa roosiima tiyyara kati puara hudeera kieeta vaidivai varioo fai tupatupaa itaavai nnaasu varinaravaivee.

7

Merekisateeko kati Anutuugaara puara hudeera

vaidivai variravai

¹ Ii vaidi Merekisateeko ivo yoosinna Sareema kieetavai varioo Anutuugo mmuakiaaya yaataroo udaangaivo varuuvaa mmooriivaa varoo kati innara puara hudeera vaidivai variravai. Nnaaru Aparahaamo ari nnammutuaiya kieetaiyaatama rapuoonnonno yaatara kioo nnuduu Merekisateeko saidi vioo innaata kua tioo innara kua yoketaivaa tiravai.

² Tuduu rikioo Aparahaamo rapuoonnonno ravisi varoo mminnaiyauvaa saaba yaakuu-vaitana varoo duuyama kioo Merekisateekaa mmuaavai mmiravai. Merekisateekaa nnutuuvaa oyaivo ataama vainoo. Ivo safuuma variravai arinaima teeraivaa kieetavai variravai. Ivo ari yoosinna Sareemaiya kieetavai varuuvaa ari nnutuuvaa oyaivo kava ataama

vainoo. Ivo ausa nuufaivaa varada variravai kieetavai variravai.

³ Merekisateekaa kaano koovaitanaata taato nnaakukiaivaitanaatama iya varuu oyaiyauvaara hama fafaaraivo kooyaa vaivootainoo. Hama inna kaano inna mmatoovaara fafaaraivoota vainoo. Hama ivo putuuvaara fafaaraivoota vainoo. Ivo Anutuugaa Mmaapuuvaa roosiima tupatupaa Anutuugaara kati puara hudeera vaidivai variravai.

⁴ Ivo nnoonnavai varuuvaara tuqinnama riki-aatee. Ta Yutayaiya ti oyaivo Aaparahaamo rapuonnonno mminnamminnaa ravisi varooyauvaa saaba yaakuuvaitana varoo duuyama kioo Merekisateekaa mmuaavai mmiravai.

⁵ Aaparahaamaa tafaayoova Riviiwa variravai. Rivinnakidiri diitooya inna Anutuugaara kati puara hudeera vaidiiyavee. Anutuugaa mmaanna tuu kua voovai tunoo: Gioonna kiaapuuya iyasi vai mminnamminnaiyauvaa saaba yaakuuvaitana vaivakidiri mmuaavai kati Riviivainna mmiatee, tiravai. Aaparahaamo Rivinna tafaayoova varioo ivo Yutayaiya oyaivo variravai. Gioonna kiaapu Riviivainna seenaiya mminnamminnaiyauvaa saaba yaakuuvaitana yapa kioovakidiri Riviivainna kati ngiariiyara mmuaa saabavai vareeravai.

⁶ Merekisateeko hama Rivinna oyaivakidiri variravai. Itaama varuuvoono Aaparahaamo saaba yaakuuvaitana yapa kioovakidiri mmuaavai vareeravai. Aaparahaamo Anutuugaasidiri kuaivaa kiaa terama kioovaa varoovaasidiri ivo mmuaa saabavai varoo Anutuugo aiyara yoketaainoo kiaa kua yoketaivaa

Aaparahaamaara tiravai.

⁷ Ta Yutayaiya ti aataruuvaara vaa ta rikiaunnava. Vaidi yaatareeraivoono inna aduoo variraivaara kua yoketaivaa innara tiivai. Merekisateeko Aaparahaamaara kua yoketaivaa tuuvaudiri vaa ta rikiaunnava. Ivo Aaparahaamaa yaatareeravai.

⁸ Aanna makee Anutuugaara kati puara hudeera vaidi Riviinna oyaivakidiri diiteeraiya saaba yaakuuvaitanaakidiri mmuaa saabavai vareeraiya putira nnaamuruyavee. Mo Merekisateeko hama ivo putuu aataruuvo fafaaraivaki kooyaa vauvaara ta yaata utuaunnano Anutuugaa kua fafaaraivo tinoo: Homo varinoo, tiivai. Ivoono saaba yaakuuvaitanaakidiri voovai vareeravai.

⁹ Na yaata utuauko oyaivo ataama vainoo. Aaparahaamo Merekisateekaa mmuaa saabavai mmuu suaivaki Riviiva makemakee mmuaa saaba mmuaa saaba vareeraivoono ivootama Merekisateekaa mmuaa saabavai mmiravai.

¹⁰ Merekisateeko Aaparahaamaata kua tuu suaivaki Riviiva hama kooyaa varirama kioo mmanna kiau nnammarivai ari tafaayoonnaki vauvootama Merekisateeko yaatareera vaidivaara tuoo mmuaa saabavai mmiravai.

¹¹ Riviivainna Anutuugaara kati puara hudaada varuu aataruuvo vau suaivaki Anutuugo mmaanna tuu kuaivaa Isarairaa gioonna kiaapuuya kiaa mmiravai. Riviivainna Anutuugaara kati puara hudeeraiya gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaara makemakee puara sipisiipaiyauvaa hudeeravai. Iya uu aataruu-

vaugiataama gioonna kiaapuuya safuuma varu-tiri. Anutuuqaara kati puara hudeera vaidiivaa Merekisateeko uu aataruuvaugiataama iinaree kiaa ari vookarau vaidiivo diitaanara aataruuvo hameetautirivee. Ivo hama Riviinna oyaivakidi diiteera vaidivai. Hama Aroono uuvaugiataama iinaraivaara diiteeravai. Merekisateeko uuvau-giataama iinaraivaara diiteeravai.

¹² Riviivainna uu mmooriivo taika kioodoo rikioo karaasa uu aataruuvo kookaraa mmaataivaa vareeravai. Mmuaikaraama tauraa mmaanna tuu aataruuvo taika kioodoo karaasa mmaanna aataruuvo vairavai.

¹³⁻¹⁴ Ii kua ivo ti Udaanga Yisuunnara tii kuavai. Ivo hama Riviinna oyaivakidiri diiteeravai. Ari vo oyai Yutayaivakidiri diiteeravai. Nnaaru Musi-iva Anutuuqaara kati puara hudeera vaidiiyara tuu suaivaki hama ivo Yutayaa vaidiiyara tira-vai. Hama Yutayaa vaidiiya yeena tapiivo kiisama ngiaunnannuma vauvau Anutuuqaara kati puara sipisiipaiyauvaa hudeeravai. Vaa ta ivaara ari-naima rikiaunnavai.

Ari vo vaidivai kati Anutuuqaara puara hudeera

vaidiivo Merekisateekaanikaraama varivai

¹⁵ Aa kua aavaudiri ii kua ivaa oyaivo kooyaa vainoo. Ari vo vaidivai Anutuuqaara kati puara hudeeraivoono Merekisateekaanikaraama vari-vaivee.

¹⁶ Hama ivo mmatayaa vaidiiya nnaakukiaiya tuu aataruuvaudiri Anutuuqaara kati puara hudeera vaidivai variravai. Inna aakiaivaki tupatupaa varira yaagueeqaivo vauvaara ivo Anutuuqaara kati puara hudeera vaidivai variravai.

17 Ivaara Anutuuqaa kua fafaaraivo vainno tinoo:

Merekisateeko kieetavai varioo
Anutuuqaara kati puara hudeera
vaidivai varuneema
a tupatupaa Anutuuqaara
kati puara hudeera vaidivai varinaravaivee.

Kua fafaaraivoono itaa kua tiivai.

18 Ivaara eenanaa aataruuvo muaraagainno hama kaanaatauvaara iya ivaa pikieeravai.

19 Anutuuqaa mmaanna tuu kuaivakidiri hama gioonna kiaapuuya safuuma variraivaa varoovaara iya ivaa pikieeravai. Anna makee Anutuuqaa mmaanna tuu aataruuvaa yaatareera aataruuvaara ta faannakiaunnaivo vaa kooyaa vaivai. Ivaudiri ta aikiooma Anutuuqaa vaini kuaunnavai.

20 Anutuuqo Yisuunna tiiyara kati puara hudeera vaidivai mmatau suaivaki ivo ari nnutuuvaa tasipama kioo kua kutaa na iinaravaivee kiaa kioo mmatairavai.

21 Nnaaru varuu vaidiiya Anutuuqaara kati puara hudeera vaidiiya mmatau suaivaki hama vooyaano itaa kua tiravai. Anutuuqo kua kutaa na iinaravee kiaa kioo Yisuunna tiiyara kati puara hudeera vaidivai mmataama kioo kuaivo Anutuuqaa kua fafaaraivaki vainno innara tinoo:

Udaangaivoono kua kutaa na iinaravee kiaa
kioo
fai hama taara yaata utinaravai.
Ivo i tinoo: A tupatupaa Anutuuqaara
kati puara hudeera vaidivai varinaravaivee,
tiivai.

Kua fafaaraivoono itaa kua tiivai.

²² Kua oyaivo itaama vaivaudiri ta rikiaunnano Yisuuva karaasa kua yeena rau kioo na iinaravee tuu kuaivo yoketaavai. Ii kua ivoono tauraa tuu kuaivaa yaataravai.

²³ Mmatayaa diaa vaidiiya Anutuuqaara kati puara hudeeraiya mmuaavai mmuaavai ngiari mmooriiyauvaa iima rada vida varida putuuvaara kaayauya variravai.

²⁴ Yisuuva mmuaavoono tupatupaa variivaara Anutuuqaara kati puara hudeera mmooriivaa mmannammanna tiyara iinno nnaasu varivai. Hama voovoono inna mmooriivaa ravisi varaivai.

²⁵ Ivo itaama variivaara mmuakiaa suai gioonna kiaapuuya innakinaadiri Anutuuqaasi kuaiya fai ivo aikiooma iya vitoo yoketaivau yapaanaravai. Ivo tupatupaa varioo iyara Anutuuqaata kua tioo variivaara ivo aikiooma iya vitoo yoketaivau yapaanaravai.

²⁶ Ivaara Yisuuva Anutuuqaara kati puara hudeera kieeta vaidivai tiyara tupatupaa dioo vaivo inna yoketaavai. Ivo yoketaa tuanaavai nnaasu varivai. Hama mminnamminnaa maisaivo innaki vaivai. Inna aakiaivo kaayau yoketaa tuanaavai vaikio hama koonnai aataruuvo innaki vaivai. Vaa Anutuugo mminnamminnaa maisa varaiyasidiri inna vitoo ngiau aapu yoketaa tuanaivau yapa kiaikio varivaivee.

²⁷ Vaidiiya kati Anutuuqaara puara hudooya makemakee mmuakiaa suai mminnamminnaa maisaiyauvaara puara sipisiipaiyauvaa hudeeravai. Tauraa ngiari mminnamminnaa maisaiyauvaarannaadee huda kiada nnaagiai

gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaara hudeeravai. Yisuuva hama itaama iinno variravai. Ivo mmuaaneetu ariinoo gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaara putinaraivaara ari mmammaivaa yapeeravai.

²⁸ Vaidiyya Anutuuqaara kati puara hudeera vaidi kieetaiya Anutuuqaa mmaanna tuu kuaivaudiri iya mmatairavai. Ii vaidi iya muaraagayavee. Tauraa Anutuuqo mmaanna tuu kuaivo vauduu nnaagiai ivo tunoo: Kua kutaa fai na iinaravaivee, tiravai. Ivo itaa kua kiaa kioo ari Mmaapuuvaa mmataama kioo inna tuduu ivo yoketaa tuanaavai nnaasu variravai. Fai ivo tupatupaa yoketaa tuanaavai nnaasu varinaravai.

8

Yisuuva gioonna kiaapuuyara kati puara hudeera kieeta vaidivai varivai

¹ Ii na kiau kua ivaa oyaivo ataama vainoo. Kati Anutuuqaara puara hudeera kieetaiya roosiivoono tiyara ngiau aapu hara kioo varinoo. Anutuuqo mmuakiaa mminnamminnaiyauvaara haitatuura kieeta pinaivo mmaata yoketaivau varivaa yaaku yaadudainningiaa ivo hara kioo varinoo.

² Ivo Anutuuqaara kati puara hudeera mmooriivaa ngiau aapuuvaki iinno varinoo. Nnaaru Anutuuqaa seera nnau aakiaivaki vo atau yokeetaa tuanaa voovai vau nnauvaa roosiivaki ivo ivaki vioo mmooriivaa iinno varinoo. Ii nnau ivaa hama vaidiaano heekeera nnauvai. Udaanga Anutuuqoono heekeera nnauvai.

³ Anutuuqaara kati puara hudeera kieetaiya yeennaiyauvaa Anutuuqaa mmida puara sipisiipaiyauvaatama huda inna mmiateeraivaara vaidiiya iya mmataama kiaavai. Anutuuqaara kati puara hudeera kieetaiya roosiivoono Yisuu Kiriisiva tiyara iiraivoono mminnaa yoketaa voovai vaivaa Anutuuqaa mminaraivo inna yoke-taavai.

⁴ Yisuuva mmatayaa varitiri. Hama ivo Anutuuqaara kati puara hudeera vaidivai varioo yeenna puaraiyauvaa Anutuuqaa mmira mmooriivaa iitirivee. Yutayaiya mmaanna tuu aataruuvaidiri Anutuuqaara kati puara hudeera vaidiiya yeenna puaraiyauvaa inna mmira mmooriivaa iikiaiya variaavai.

⁵ Iya Anutuuqaara kati puara hudeera mmooriivaa mmata aavau iya iikiaivo ngiau aapu vaira nnauvaki iikiaivaa mmannammannaavai iikiaavai. Ii aataru ivo nnaaru Musiiva uu aataruuvaa roosiima mmuaakaraivai vainoo. Nnaaru Musiiva seera nnauvaa heekaanaree kiaa rikiooduu Anutuugo ngiau aapu vaira nnauvaara inna kiaa mmioo tunoo: Na taapiyaadiri i kiaa i mmiaivaugiataama safuuma heekaanee, tiravai.

⁶ Mo Yisuuva ngiau aapuuvaki kati puara hudeera mmooriivoono iya kati puara hudeera mmooriivaa tauraa mmaanna tuu aataruuvaidiri iikiaivaa yaataravai. Anutuugo karaasa yeena rau kioo ti mmuu kuaivoono tauraa kua kiaa teerama kioo ti mmuu kuaivaa yaataravai. Ivo karaasa yeena rau kioo kuaivaa tuu suaivaki ari vookarai yoketaa yaatareera aataruuvaara kua kutaa na iinaravaivee kiaa kioo tiravai. Ivaara karaasa yeena rau kioo kuaivo

tauraa yeena rau kioo tuu kuaivaa yaataravai.

⁷ Tauraa yeena rau kioo kuaivaa aikiooma gioonna kiaapuuya rikiada uutiri. Nnaagiai karaasa yeena rau kioo kuaivo hameeta vau-tirivee.

⁸ Anutuuqo ari gioonna kiaapuuya tooduu hama yoketaama varuuvaa ari kua fafaaraivaki vau kua voovai iyara tunoo:

Udaangaivoono tunoo:

Isarairaa mmataivau variayaatama

Yutayaa mmataivau variayaatama

kua karaasa yeena rau kieera kuaivaa

na iya kua mminara suaivo aa nninara iinoo.

⁹ Aa kua karaasa na yeena rammuaa kua aavo hama nnaaru na yeena rammuaa kuaivaa roosiivai.

Nnaaru na Iyiipaivakidiri iya rubuungainna

vitaanara iikaa suaivaki

na kua yeena rau kiaivaa iya kua mmiravai.

Kiaa mmiaaduu rikiada

hama mmannammanna ivaa iirama kiada

kuaivaa hatokoovaa

na iya tee pikieeravaivee, tiravai.

¹⁰ Anutuuqo itaa kua kua kioo vo kuavai tunoo:

Fai ii suai ivo taikanai

aa kua karaasa na yeena rau kiee

Isarairaiya kua mminara aavo ataama vainoo.

Fai na ni kua aataruuyauvaa

iya yaata tinniiyauvaki yapa kino

iya aakiaiyauvo rikianai

na iya Anutuuqo tuanaivo varinai

iya ni gioonna kiaapu tuanaaya variaaravai.

¹¹ Iya itaama varikio

hama vaidi voovoono ari seena vaidi
voovaatannee
ari kata vayaa voovaatama kiaa mmioo
tinara:

Udaanga Anutuuqaa tee rikiaanee, tinaravai.

Vaa tauraa yoketaa maisa mmuakiaaya

ni teeda rikiaivaara

hama ivo itaa kua tinaravai.

¹² Fai na iyara boo tiee

iya mminnamminnaa maisaiyauvaa ruga
kiee

hama keenaa ivaara yaata utinaravaivee,
tiravai.

Anutuuqo ari kua fafaaraivaki vau kua voovai
itaa kua tiravai.

¹³ Anutuuqo kua karaasa yeena rau kieera
kuaivaara tunoo: Kua karaasavaivee, tuuvaara
tauraa kua yeena rau kioo kuaivo vaa mai-
sainno nnisi mminnaiyauvaa roosiima vairavai.
Nnisi mminnaiyauvo maisainara iinno kiisa suai
vainno taikaanaravai.

9

*Ausa mmuduuyaiyauvaa Anutuuqaa mmira
aataruuvovee*

¹ Tauraa Anutuuqo kua yeena rau kioo kuaivaki
gioonna kiaapuuya ngiari ausa mmuduuyaiyau-
vaa inna mmiateera aataruuyauvo vairavai. Iya
Anutuuqaa ausa mmuduuya mmiateera nnau-
vootama mmatayaa vairavai.

² Iya seera nnauvaa heeka kiada aakiaivaki vo
nnau voovai heeka kiada ivaki atau voovai iima
kiada ivaa nnutuuvaa Yoketaa Nnauvaivee tira-
vai. Ii nnau ivaki iya tooba voovai yapa kiada

yeenna yapeera yaiheera voovai yapa kiada Anutuugaani yapoo bereetaivaatama ivaki yapeeravai.

³ Nnaagiai atau ruu buruqa hokobaivaa mmookana vau nnauvaa nnutuuvo Yoketaa Tuanaa Nnauvaivee tiravai.

⁴ Ii nnau ivaki sikau mmannaammannai gooraivaadiri iima kioo yeena tapiivaa iya yapa kiada ivau suuda yoketaa vuu yatari ranaiyauvaa hudeeravai. Ii yeena tapi ivo iqii nnau ivaa mmaraavai. Iya nnaamuru voovai iima kiada gooraivaadiri ivaa rurauma kiada ii nnau ivaki ivaa yapa kiada mmataama kiada tunoo: Ta ivaa teeda rikiaunnanoo. Vaa Anutuugo kua yeena rau kioo kuaivaa ti kiasa ti mmiravaivee, tiravai. Ii nnaamuru ivaa aakiaivaki gooraivaadiri iima kioo kuu yavaivaa yapa kiada ivaa aakiaivaki yeenna ngiau aapuuvakidiri tuuvaa nnutuuvo menaivaa yapa kioodoo vairavai. Nnaaru Aroono yau aasannaivaa nnau aakiaivaki yapa kioodoo siriivo ivaudiri uruuvaara Anutuugo inna mmataama kieeravai. Ii yau ivaa iya nnaamuruuvaki yapa kioodoo vauduu sikau tayapoovaitanau Anutuugo mmaanna kuaivaa tuduu Musiiva fafaara roovaitanaatama ivaki yapa kioodoo vairavai.

⁵ Iqii nnaamuru ivaa veraivau iya aangeraa roosiira taara mminnaavaitana yapa kiada tunoo: Anutuugaa oyai ari vookaraivaa mmannamman-naavaivee, tiravai. Gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugeera mmaataivau ngiari haayaiyauvaadiri rummua apu kieeravai. Na itaama ngii giaa ngii miau kuaivaa hama na nnaa hammara kuaivaata aanna makee ngii giaa

ngii miaunoo.

⁶ Iya itaama nnauvaa heeka kiada mminnaiyauvaa yapa taika kiada Anutuugaara kati puara hudeera vaidiiya tauraa atau rummua kioo nnauvaki makemakee mmuakiaa suai vida ngiari mmooriivaa iiravai.

⁷ Anutuugaara kati puara hudeera kieetaivoono nnaasu atau rummua kioo buruqaivaa mmookana vau nnauvaki vioo mmuaa nuanuvaki mmuaa suai nnaasu vioo mmuakiaa nuanuuyauvakiatama itaama mmuaa suai nnaasu ivaki viravai. Hama ivo kati ivaki viravai. Ivo puara kiauvasa varoo ivaki viravai. Ari mminnamminnaa maisaiyauvaata gioonna kiaapuuya vueennama kiada iira mminnamminnaa maisaiyauvaatama taikaiveeraivaara varoo vioo Anutuugaara mmiravai.

⁸ Iya itaama iikiaa aataruuvaara Mmannasa Yoketaivoono kooyaa ataama ti vitaivai. Iya tauraa atau rummua kioo nnauvaki homo mmooriivaa iida varuuvaara atau rummua kioo buruqaivaa mmookana vau nnau ari vookarau yoketaa nnauvaki gioonna kiaapuuya kuaara aataruuvo hameetairavai. Buruqaivaa mmataama kioo tuu vaidi Yisuuva hama putuuvaara hama iya Anutuugaara vainima kuaara aataruuvootairavai.

⁹ Tauraa atau rummua kioo nnauvaki homo mmooriivaa varoovo inna aanna ta variaunnaiya tiiyara mmataama kioo iiravai. Iya ivaki yeenna puariyauvaa Anutuugaanivee kiaa mmiiraiyauvo hama yopeema gioonna kiaapuuya Anutuugaara ngiari ausa mmuduuya mmiraiya aakiyauvaki tuqinneeravai.

10 Ii aataru iyauvo mmanna yeenna nnoori nneeraivaaraatama mmammayaadiri finiraivaaraatama tii kuaivo nnabaiya iira aataruuyauvaara tii kuavai. Iya ii aataru iyauvaa iida varuduu Yisuu Kirisiiva mmuakiaa aataruuyauvaa karaasa iira suaivaki ii aataru iyauvo taikeeravai.

11 Vaa Yisuu Kirisiiva tiao kati puara hudeera kieetaiya roosiima tiyara mmoori varoo ta yoketaama variateera aataruuvaara haitatuuvai. Nnaaru Anutuugaara kati puara hudeera vaidi kieetaivo vaidi mmatayaiya nnauvaa heeka kioovaki mmooriivaa iiravai. Yisuuvaano hama itai nnauvaki vioo mmooriivaa iinno varinoo. Ari vookarai nnau yoketaivo mmatayaiya heeka kiaa nnauvaa yaatarai nnauvaki ivo mmooriivaa iinno varinoo.

12 Yisuu Kirisiiva mmuaaneetu nnau pinaivaa aakiaivaki vo atau yoketaa tuanaa voovaki vuu suaivaki hama puara memee burimakau nnaakaraiya kiauyauvaa varoo Anutuugaa mminara viravai. Ivo ari kiau tuanaivaa varoo Anutuugaa mminara viravai. Ivo putuoo ari kiau vaa tiyara tusoo ti vitoo yoketaivau ti yapa kinai ta tupatupaa yoketaama variaara aataruuvaa kooyaa kieeravai.

13 Nnaaru iya puara memee burimakauya kiauyauvaatama puara burimakau nnaayee nnaakaraivaa hudooduu kaupaa kioovaatama gioonna kiaapu Anutuugaa avuuvau koonnama varuuyayaa hatutuoovavai. Iyayaa hatutuoovuu rikioo iya mmammaiyauvo yoketauduu Anutuugaa avuuvau yoketaama variravai.

14 Itaama vaikiora tuoo Yisuu Kirisiinna kiau-voono puara burimakau kiauvaadiri iima kiaa aataruuvaa yaatara kiaivai. Yisuuva hama mminnamminnaa maisaatauvoono Mmannasa tupatupaa variraiivo inna tasipooduu ivo hama ariiyara yaata utirama kioo iya puara burimakauyauvaa kati Anutuugaani ruputuduu kiauvo tuuneema ari mmammaivaa ivo Anutuugaa kati mmiravai. Ivo ari kiauvaadiri ti aakiaiyauvakidiri fini kinai ta tauraa mmanna mmooriyauvaa kuminayaa iikiaunnaiyauvaa pikiaaravai. Ta Anutuugo hara kioo variivaa mmooriivaa iikiaaraivaara Yisuuva ari kiauvaadiri ti aakiaiyauvakidiri fininaravai.

15 Ivaara Anutuugo gioonna kiaapu mmataama kaiya tupatupaa varira aataru ari vookaraiyauvaa vaa ivo kua kiaa teerama kioo fai na iinaravee tuuvaa varaateeraivaara Yisuu Kirisiiva kua yeena rau kieera aataru karaasaivaa iiravai. Iya tauraa Anutuugo kua yeena rau kioo aataruuvau varida mminnamminnaa maisaiyauvaa varooyara ivo putuoo ari kiauvaadiri iya yookaama kiooduu iya mmamma dummukiara kuateeraivaara ivo itaama iiravai.

16 Gioonna kiaapu voovoono ari putinaraivaara yaata utuoo ari mminnaiyauvaa deeya deeya mminaraivaara kua yeena rainno yanaivau fafaara raivai. Nakaaraivo hama putino ivo putii kuaivo hama kooyaa vainai rikiada iya hama yanaivaudiri teeda inna mminnaiyauvaa varaaravai.

17 Fai nakaaraivo homo hara kioo varino ii yanaa ivo mmanna yanaavai vainaravai. Fai nakaaraivo putinai rikiada iya yanaivaudiri teeda kaanaivaa varaaravai.

18 Ivaa roosiima Anutuuqo tauraa kua yeena rau kioo kuaivo mmanna kuavai vairavai. Musiiva puara burimakauyauvaa ruputuoo iyauvaa kiaayauvaadiri mmooriivaa uuduu rikioo Anutuuqaa aataruuvo aikiooma vairavai.

19 Anutuuqaa mmaanna tuu kua mmuaki-aayauvai tauraa Musiiva mmuakiaa gioonna kiaapuuya kiaa mmi taika kioo puara memee burimakau nnaakaraiya kiauyauvaa vita varoo nnooriivaa tasipama hanigiaanigieema kioo yatari seeraivaa nnutuuvo hisoopaivaa varoo ivaa aaruuvau kookee kuau yeenaivaa rau kioo nnooriivaki kiauuaa hanigiaanigieema kioovakidiri rabuuma kioo Anutuuqaa mmaanna tuu yanaivau rupiririima kioo gioonna kiaapu ivaki varuuyaki rupiririiravai.

20 Ivo itaama iinno varioo iya tunoo: Anutuuqo kua yeena rau kioo kuaivaa ngia rikiada iikia-teeraivaara na kiauvaadiri ataama iikiaunoo,

21 kiaa kioo Anutuuqaa seera nnauvaunnaatama ivaki vau mminnaa mmuakiaayauvunuaatama mmuaikaraama kiauvaadiri rupiririiravai.

22 Anutuuqaa mmaanna tuu kuaivaudiri ta rikiaunnano puara kiauyauvaadiri mmuakiaa mminnaayauvunu rupiririima kiaikio yoketaivai. Kiauvo tiivaara Anutuuqo gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaivai. Hama kiauvo tiitiri. Hama gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaitirivee.

Yisuu Kirisiiva mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaanaraivaara Anutuuqaa ari mmiravai

23 Anutuuqaa ausa mmuduuya mmira nnauvootama ivaki vau mminnaiyauvootama ngiau aapu vai nnau yoosinna mminnaiyauvaa mmannammannaayauvaivee. Inna aikiooma iya mmatayaa nnau mminnaiyauvunu puara kiauvaadiri rupiriruuduu yoketairavai. Mo ngiau aapu vai nnau yoosinna mminnaa tuanaiyauvo yoketaakiaiveera iira aataruuvo ari vookarai kiauvaadiri iira aataruvai.

24 Ngiau aapu vai nnauvaa mmannammannaivaa vaidiyya iima kioo nnauvaki hama Yisuuva ivaki viravai. Ivo ngiau aapu tuanaivaki viravai. Aanna makee ivo ivaki varioo tiyyara Anutuuqaa avuuvau iinno varinoo.

25 Anutuuqaaara kati puara hudeera kieeta vaidiivo nnau yoketaivaa aakiaivaki vau nnau yoketaa tuanaivaki mmuaa nuanuvaki mmuaa suai nnaasu vioo vo nuanuvaki mmuaa suai makemakee puara kiauvaatama varoo viravai. Mo Yisuu Kirisiiva hama ngiau aapuuvaki vioo airineetu Anutuuqaa ari mminara viravai.

26 Ivo itaama uutiri. Nnaaru Anutuuqo ngiau mmataivaa uu suaivakidiri ivo mmannammanna mmamma nniitareeraivaa vara roo nnuuvo ngioo ngioo aanna makee homo itaavai vaitirivee. Hama ivo itaama iiravai. Ngiau mmataivo taikaanara iira suaivaki gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaanaraivaara ivo mmuaa suai mmuaaneetu Anutuuqaa ari mmuduu inna kiauvo tiiravai.

27 Gioonna kiaapuuya mmuaavai mmuaavai mmuaaneetu nnaasu putida Anutuuqo iya yaparainaraivaki kuaavai.

28 Ivaa roosiima mmuaaneetu Yisuu Kirisiiva Anutuuga ari mmiravai. Ivo kaayau gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaanaaraivaara Anutuuga ari mmiravai. Nnaagiai ivo kava vara ranoo tiinaraivo fai hama gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaanaaraivaara tiinaravai. Gioonna kiaapuuya inara faannakiaiya vitaanaraivaara tiinaravai.

10

1 Anutuugo mmaanna tuu aataruuvo fai yapooma yoketaa aataruuvo nninaraivaa mmannammannaavai vaivai. Ta ivaa teeda hama kooyaa taunnavai. Mmanna mamanaaruuvaa nnaasu ta taunnavai. Ivaara hama ivoono yopeema Anutuugaasi nnira gioonna kiaapuuya tuqinnaikiai safuuma variaavai. Anutuugaara kati puara hudeera vaidiiya tupatupaa mmuaa nuanu mmuaa nuanu mmuaakaraama puaraiyauvaa huda kiada Anutuuga mmida variaavai. Anutuuga mmaanna tuu aataruuvaudiri itaama puaraiyauvaa huda Anutuuga mmira aataruuvo hama yopeema Anutuugaasi nnira gioonna kiaapuuya tuqinnaikiai safuuma variaavai.

2 Anutuuga ausa mmuduuya mmira gioonna kiaapuuya ii aataru ivaa uduu mmuaa suaivaki iya mminnamminnaa maisaiyauvo vaa taikotiri. Hama iya ngiari mminnamminnaa maisaiyauvaara rikioodu mmannammanna mmuaararoovo vautiri. Hama iya mmannammanna puaraiyauvaa huda Anutuuga mmutirivee.

³ Mo iya makemakee vo nuanu vo nuanu puaraiyauvaa huda Anutuugaa mmuduu rikiada ivaudiri iya ngiari mminnamminnaa maisaiyauvo vaa taunnu kiooyauvaa kava rikiooduu iya yaata tinniiyauvaki vairavai.

⁴ Puara burimakau memeeya kiauyauvoono hama yopeema mminnamminnaa maisaiyauvaa rugoovaara iya ngiari mminnamminnaa maisaiyauvaara makemakee vo nuanu vo nuanu kava rikieeravai.

⁵ Ii aataru ivo itaama yauvaara Yisuu Kirisiiva mmatayaa tuu suaivaki ivo ari putinaraivaara Anutuugaa tunoo:

Vaidiia yeennaiyauvaa kati i mmida puaraiyauvaa huda i mmuuvaara hama i yoketauduu hama i varaatairavai. Vaa a mmatayaa varira mmammaivaa niini teerama kieeravai.

⁶ Iya kiisama ngiaunnannuma yeena tapiivau puaraiyauvaa varada hudooduu tamooqa taika kioovaara hama i yoketairavai. Mminnamminnaa maisaiyauvo taikaiveera kiaa puaraiyauvaa hudooyauvaara hama i yoke-tairavai.

⁷ Itaama vauduu na kiaanoo: Anutuugo, vaa na ngiaunoo. I yanaivaki kua voovai niiyara vauvoona aanna na ngiaunoo. I yaata utira kuaivaugiataama na mmoori iinaraivaara na ngiauvaivee. Na itaa kua kiauvaivee, tiravai.

⁸ Ivo tauraa tunoo: Vaidiyya yeennaiyauvaa kati i mmida puariyauvaa huda i mmuuvaara hama i yoketauduu hama i varaatairavai. Iya kiisama ngiaunnannuma yeena tapiivau puariyauvaa varada hudooduu tamooqa taika kioovaara hama i yoketauduu hama i varaatairavai. Mminnamminnaa maisaiyauvo taikaiveera kiaa puariyauvaa huda kioovaaraatama hama i yoketauduu hama i varaatairavaivee, tiravai. Ii aataru iyauvaa iya Anutuugaa mmaanna tuu kuaivaudiri iikiateera tuduaata ivo itaa kua tiravai.

⁹ Nnaagiai ivo tunoo: Anutuugo, vaa na ngiaunoo. I yaata utira kuaivaugiataama na mmoori iinaraivaara na ngiauvaivee, tiravai. Ivaara Anutuugo puara huda mmira aataruuvaa kagaari kioo karaasa aataruuvaa Anutuugo yaata utiraivaugiataama ta iikiateera aataruuvaa yapeeravai.

¹⁰ Anutuugo yaata utiraivaugiataama Yisuu Kirisiiva mmuaaneetu ari mmammaivaa inna mmioo putiravai. Ivo itaama uuvaara ti mminnamminnaa maisaiyauvaa rugeera aataruuvaa iiravai. Itaama uuvaara ta Anutuugaa gioonna kiaapu tuanaaya yoketaama variaunnvai.

¹¹ Anutuugaara kati puara hudeera vaidiyya makemakee mmuakiaa suai mmuaakaraama airineetu ngiau dida vaida puariyauvaa huda Anutuugaa mmida variaavai. Ii puara huda mmiaa iyauvo hama yopeema vaidiyya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaivai.

¹² Yisuu Kirisiiva mminnamminnaa maisaiyauvaara mmuaaneetu Anutuugaa ari mmi kioo oro inna yaaku yaadudainningiaa hara kioo varira-

vai. Ivo mmuaaneetu itaama uu aataruuvo fai tupatupaa vainaravai.

¹³ Ivo Anutuugaa yaaku yaadudainningiaa hara kioo varioo Anutuugo inna nnammutuaiya yaatara kiaanaraivaara faannainno varinoo.

¹⁴ Anutuugo ari gionna kiaapuuya iinno varikiai iya yoketaama variaanoo. Yisuu Kirisiiva mmuaaneetu aikiooma iya mminnamminnaa maisaiyauvaara Anutuugaa ari mmuuvaara iya Anutuugaa avuuvau yoketaa tuanaaya variaavaivee. Ii aataru ivo fai tupatupaa itavai nnaasu vainaravai.

¹⁵ Mmannasa Yoketaivootama ivaara kooyaa ti kiasa ti mmiravai. Ivo tuu kua voovai Anutuugaa kua fafaaraivaki vainno ataa kua tunoo:

¹⁶ Udaangaivo tunoo:

Fai ii suai iyauvo taikanai
 aa kua karaasa na yeena rau kiee
 iya kiasa mminara aavo ataama vainoo.
 Fai na ni kua aataruuyauvaa
 iya aakiaiyauvaki yapa kiee
 iya yaata tinniyauvakiatama yapaanara-
 vaivee, tiravai.

¹⁷ Mmannasa Yoketaivo itaa kua kiasa kioo vo kuavai tunoo:

Fai na hama kava
 iya mminnamminnaa maisaiyauvaara yaata
 utuee
 na hama iya maisamaisama iikiaiyou-
 vaaraatama
 yaata utinaravaivee, tiravai.

¹⁸ Anutuugo ti mminnamminnaa maisaiyauvaa ruga taika kiaivaara ivo ti mminnamminnaa mai-

saiyauvaa rugaiveera ta puara huda inna mmira aataruuvaa hama kava iikiaaraivootainoo.

Nnikiai ta Anutuuqaa vainima kuaaravee

¹⁹ Ni seenayaso, Yisuuva putuduu inna kiauvo tiiyara tuuvaara ngiau aapu Anutuuqaa nnauvaki vo atau yoketaa tuanaa voovaki ta aikiooma kati kuaunnaivo kooyaa vainoo.

²⁰ Yisuuva putuu suaivaki buruqaivo Anutuuqaanee kiasa kioo nnauvaki atau rummua kioovo tammaa kiraatu varoo tuoo viravai. Anutuuqaasi vira aataruuvaki atau rummua kioo buruqaivo inna Yisuunna mmammaivaa roosiiravai. Buruqaivo tammaa kiraatuu suaivaki Yisuuva Anutuuqaasi vira aataru karaasa variraivaa kooyaa ti vitairavai.

²¹ Anutuuqaara kati puara hudeeraiya roosii nnoonnaivoono ta Anutuuqaa gioonna kiaapuuyara tiiyara dinoo.

²² Tiiyara diivaara nnikiai ta Anutuuqaa vainima vida ti aakiaiyauvaki kua kutaa tuanaa innara mmuduuya rida innara kutaavaivee kiasa kiada ivaa puaisa utida kuaaravai. Ta ti mmamma maisa tasipama varira aataruuvaa vaa Yisuuva ruga kiaikio ti yaata utiraiyauvo yoketaayauvai vaivaa tasipama innasi kuaaravai. Ta ti mmammaiyauvaa nnoori yoketaivaadiri finirayaama Yisuuva ti aakiaiyauvaki fini kinai rikiada ta yoke-taaya innasi kuaaravai.

²³ Anutuuqo ari kuaivaa kiasa teerama kioo fai na iinaravee tuuvoono fai hama pikieerainno iinaravai. Ivo ivaa iinaraivaara nnikiai ta kutaavaivee kiasa kiada hama taara yaata utuaara-

vai. Ta innasi kuaaraivaara faannakiaunnaivaa nnikiai ta puaisa utida variaaravee.

²⁴ Nnikiai ta ariiyara ariiyara yaata utida ari tasipa ari tasipama mmuaavaugiataama mmoori varada ariiyara ariiyara mmuduuya rida yoke-taama iikiaaravee.

²⁵ Anutuugaara nuunaida varira aataruuvaa nnikiai hama ta pikiaaravee. Vooya vaa piki-aiya roosiima ta pikiaarainnoo. Nnikiai ta titiita titiita yamaa kua yamaa kua tida mmuaavau-giataama yaagueeqama variaaravee. Yisuuva ti-inara suaivo vainima vaivaara rikiada yaaguee-qama kiada itaama variaaravee.

²⁶ Gioonna kiaapu vooya Yisuu Kirisiinna kua kutaivaa ti kiasa ti mmi kikiari rikiada ta ivaara kutaavaivee kiasa kiadaata mmannammanna Anutuugaa mmooka hanigia mmi kiada mminnamminnaa maisaiyauvaa varakio rikioo ti mminnamminnaa maisaiyauvaara ta kava puara huda Anutuugaa mmira aataruuvo hameetainaravai.

²⁷ Hameetaikiai ta aatuuda varida kua pinaivaara nnaasu faannakiaaravai. Kua pinaivaaraatama ikia hauru too ari vookaraivo Anutuugaa nnammutuaiya taa taika kiaanaraivaraatama ta faannakiaaravai.

²⁸ Anutuugo Musiinna mmaanna kua kiasa mmuu aataruuvaa hatokoo gioonna kiaapuvvaa iya inna rupertuduu putiravai. Kua pinaivaki taaramannee taaravoomadoono innara kutaa ivo iivaivee tuduu rikiada hama iya innara boo tiraida inna rupertuduu putiravai.

²⁹ Mo itaama vau aataruuvo inna kiisama mmuaarareera aataruvai vairavai. Mo Anutuugaa Mmaapuvaara puruuka tioo

mmooka hanigia mmira gioonna kiaapuuvo fai pinaa mmuaararai ari vookaraivaa varaanaravai. Anutuugo kua yeena rau kioo kua kaanaivo Yisuuva putuduu inna kiauvo tuuvaara ii gioonna kiaapu ivaa vaa Anutuugo innara niinivaivee tiivo fai ivo ivaara kumina mminnaavaivee tioo fai pinaa mmuaararaivaa varaanaravai. Anutuugo kati tiyara yoketaama yaata utiraivaa Mmannasa Yoketaivoono ti mmiivaara ivo maisavaivee tiivoono fai pinaa mmuaararaivaa varaanaravai.

³⁰ Aa kua aavaa tuu nakaaravaa vaa ta teeda rikiaunnava. Ivo tunoo: Maisa mmooriivaa irisai mminaraivaa neeno nakaaravovee. Fai neeno irisai maisaivaa gioonna kiaapuuya mminaravaivee, kiaa kioo vo kuavai tunoo: Fai na Udaangaivoono ni gioonna kiaapuuya kua pinaivakidiri iya yaparaina irisaiyauvaa duuyama kiee iya mminaravaivee, tiravai.

³¹ Anutuugo tupatupaa variraivoono ti yaparainno safuuma irisaiyauvaa duuyama ti mminaraivo inna vaidi aatuu mmuaararai aataruvaivee.

³² Ngia nnaaru varuuvaara yaata utuatee. Ngia Anutuuga aataruuvaa ikiataa kooyaa too suaivaki ngia kaayau mmuaararavaa vareeravai. Varadaata yaagueeqama duduu hama ngii yaatareeravai.

³³ Vo suai suai vooyauvaki ngia gioonna kiaapuuya avuuyauvunu duduu vooya ngii maisa kua tida ngiiyara koonnama uuduata ngia yaagueeqama diravai. Ari vo suai vooyauvaki ngii seenaiyara iya itaama mmuaikaraama uudu teeda ngia ngii seenaiya tasipama oro duduu ngii-

iyaraatama koonnama uuduaata yaagueeqama diravai.

³⁴ Gioonna kiaapu oovi nnauvaki varuuyara ngia pinaama boo tiravai. Vaidi vooya numa ngii hoonahaanaiyauvaa ravisi varooduaata hama ngia iyauvaara yaata utiraida kati ngia sirigaida variravai. Vaa ngia rikieeravai. Tupatupaa variraivo iyauvaa yaatareeraivaa vaa ngia varoovaara ngia sirigaida variravai.

³⁵ Ivaara ngia mmuaararaivaa varoovaara sa ngii pirisakiaivee. Fai ngia Anutuuqaara kutaavaivee kiaa kiada yaagueeqama varidada irisai yoketaivaa varaaravai.

³⁶ Ngia Anutuuqo yaata utiraivaugiataama iida irisai kua kiaa teerama kioovaa varaaraivaara mmuaararaivaa varadaata makemakee yaagueeqama nnaasu variatee.

³⁷ Ivaara Anutuuqaa kua fafaaraivo vainno tinoo:

Kiisa suaivo taikano
ivo tiinaraivo fai tiinaravaivee.
Fai ivo hama haunainaravai.

³⁸ Fai ni gioonna kiaapu safuuma varii voovoono
niiyara kutaavaivee tiao hara kioo varinaravai.

Mo fai ivo niiyara muaraagainno ni pikianai
fai na hama innara yoketainaravaivee.

Kua fafaaraivoono itaa kua tiivai.

³⁹ Hama ta gioonna kiaapuuya muaraagaida Anutuuqaa mmooka hanigia mmiaunnayavee. Itaama iikiaiya fai eeyaara putu taikaaravai. Ta gioonna kiaapuuya innara kutaavaivee kiaunano Anutuuqo ti vitoo yoketaivau ti yapa ki-

aiyavee.

11

Anutuuqaara kutaavaivee tira aataruvai

¹ Ta yaagueeqama Anutuuqaara kutaavaivee kiaunna aataruuvo ataama vainoo. Anutuugo tinoo: Na ngiini iinaravaivee, tii kuaivaara ta faannaida ti aakiaiyouvaki kiaunnanoo: Fai ivo kutaa iinaravaivee, kiaa kiada fai ta varaaravai. Ivo iinaravavaa hama ta titi avuuvaadiri teeraida ta ti aakiaiyouvaki yaagueeqama kiaunnanoo: Fai ivo iinaravaivee, kiaa kiada fai taaravai.

² Nnaaru varuu gioonna kiaapuuya Anutuuqaara kutaavaivee tuuyara ivo iyara yoketaayavee tiravai.

³ Nnaaru Anutuugoono kua tiao ngiau mmataivaa iima kioovaara ta kutaavaivee kiaa kiada arinaima teeda rikiaunnvai. Mmuakiaa mminnaa ta taunnaiyouvaa Anutuugo hama vaidi teera mminnaivaadiri iima kiaivaaraatama ta kutaavaivee kiaa kiada arinaima teeda rikaunnvai.

⁴ Nnaaru varuu vaidi voovai nnutuuvo Aveero Anutuuqaara kutaavaivee kiaa kioo yoketaama varioo kati puara sipisiipa nnaakaraivaa ruputu kioo inna mmiravai. Ivo itaama mmuu aataruuvo Kaingo Anutuugaa kati mmuu aataruuvaa yaataroovaa Anutuugo tooduu yoketairavai. Aveero Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Anutuugo inna tooduu safuuma varira vaidivai variravai. Ivo Anutuugaa kati mmuuvaa Anutuugo tooduu yoketauvaara ivo inna tooduu safuuma varira vaidivai variravai. Aveero vaa putuu vaidivoono

Anutuuqaara kutaavaivee tuu aataruuvo aanna homo kooyaa vaikiai ta rikiaunnanoo.

⁵ Nnaaru varuu vaidi voovai nnutuuvo Inooko Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara sa ivo putiraivaa taiveera Anutuugo ivo varuu mmammaivaata inna viteeravai. Anutuugo ivo varuu mmammaivaata vitoovaara gioonna kiaapuuya innara buaidada tooduu hama iya too vairavai. Ivo homo mmatayaa varuu suaivaki Anutuuqaa kua fafaaraivo innara tunoo: Anutuugo inna variraivaa tooduu inna yoketairavaivee, tiravai.

⁶ Gioonna kiaapu voovoono hama Anutuuqaara kutaavaivee tiivaara Anutuugo inna taikio hama inna yoketaivai. Anutuuqaa vainima kuanaraivoono Anutuugo kutaa varinoo kuaa kuaivaara kutaavaivee kiaivee. Gioonna kiaapu yaagueeqama Anutuuqaara buaakiaaraiya ivo irisai yoketaivaa iya mminaraivaara vainima innasi kuanaraivoono ivaara kutaavaivee kiaivee.

⁷ Nuvuaava hama too aataru voovai nnaagiai vainaraivaara Anutuugo inna kuaa mmuduu rikioo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ivo tuu kuaiava arinaima rikieeravai. Rikioo iinno nnooriyaa nuaira nnauvaa heeka taika kioo ari nnaata nnaakaraiyaatama ivaki vida yoketaama hara kiada variravai. Nuvuaava itaama uuduu rikiada mmatayaa varuu gioonna kiaapuuya ngiari mminnamminnaa maisaiyauvaa irisaiyauvaa vareeravai. Varooduu Nuvuaava Anutuuqaara kutaavaivee kuaa kioo itaama uuvaara ivo inna tunoo: A safuuma varira vaidikuavee, tiravai.

⁸ Aaparahaamo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Anutuuqo inna maavee tuu suaivaki ivo inna kuaivaa arinaima rikioo ari yoosinnaivaa pikioo hama ivo too mmata voovaki Anutuuqo innani mmataama kioo tunoo: Aa mmata aavaa na i mmimaravaivee, tuu mmataivakira viravai.

⁹ Anutuuqo inna kiasa mmuuvaara kutaavaivee kiasa kioo na i mmimaravaivee tuu mmataivaki oto varioo ngiari voopinnaaya mmataavaivee kiasa kioo taanna yoosinnaivaki varirayaama seera nnauyauvaa heeka kioo ivaki hara kioo varuduu ari mmaapu Isaakoota ivaki hara kioo varuduu ari nneedi Yakoopoota ivaki hara kioo variravai. Ivaitanaata Anutuuqo kua kiasa teerama mmataama kioo mmataivau variravai.

¹⁰ Aaparahaamo ii mmata ivau varia roo nuainno varioo Anutuuqo yaata utuoo ngiau aapu iima kioo yoosinna pinaivaki varinaraivaara faannainno hara kioo variravai. Ii yoosinna ivaki yaagueeqa kuabai hara teerama kiooyauvo tupatupaa vainaraivaki kuanaraivaara faannainno hara kioo variravai.

¹¹ Aaparahaamaa nnaataivo Saraava nnaakara mmatoosuaivo taika kioodooata yotera kioon-naata Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Anutuuqo ari yaagueeqaivaa inna mmuduu Aaparahaamaa tasipama kioo mmaapuvai mmateeravai. Anutuuqo kua kiasa teerama kioo fai na iinaravaivee tuuvaara Saraava innara tunoo: Kutaa fai ivo iinaravaivee, tuuvaara Anutuuqo mmaapuvai inna mmuduu mmateeravai.

¹² Ivaara Aaparahaamo ngiaabai kioo hokoba suai varia roo ngioo ngioo varuu suaivaki Saraanna tasipooduu mmaapuvai mmateeravai.

Ii vaidi mmuaa Aaparahaamaayaadiri kaayau nneeditunna sidinnaidiia variravai. Aakiapuaiyauvo ngiauvau diaani nnukaiyauvo nnoori mmaagaivau vakiaani hama yopeema vaidiia yaariraivaa roosiima iya variravai.

¹³ Ii gioonna kiaapu iya Anutuuqaara mman-nammanna kutaavaivee kiaa rada vidada putiravai. Homo iya varuu suaivaki kooyaa iya tunoo: Ta aa mmata aavau variaunna suaivaki ta ngiari voopinnaiya vida nnidaida variraiya roosiima variaunnanoo, tiravai. Iya itaa kua tida Anutuuqo kua kiaa teerama kioo kua kaanaiyauvaa hama vareeravai. Ii kaanaa iyauvo ngeera homo vauvaara iya mmanna kuaivaa rikiada kutaavaivee kiaa kiada ivaara sirigairavai.

¹⁴ Vaa ta arinaima rikiaunnvai. Itaa kua tuuya ngiari yoosinna tuanaiyauvunu variaaraivaara ngiari aakiayauvaki yaata utida variravai.

¹⁵ Iya nnaakuva Aaparahaamo vaa pikioo mmataivaara hama yaata utiravai. Iya homo ivaara yaata ututiri. Iya kava vararanada vira aataruuvo vautirivee.

¹⁶ Hama iya ivaara yaata utirama kiada ii mmata ivaa yaatareera yoosinnaivo ngiau aapu vauvaara iya ivaki variatauduu ivaara iya yaata utida variravai. Ivaara iya Anutuuqaara ti Anutu-uqovee tuuvaara hama ivo iyara inna mmamma maisairavai. Vaa ivo iyani pinaa yoosinnaivaa teerama kieeravai.

¹⁷⁻¹⁸ Anutuuqo Aaparahaamaa iinno taanaree kiaa uu suaivaki Aaparahaamo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Anutuuqo inna kiaa mmuuvagiataama ari mmaapu mmuaa

tuanaivaa Isaakaa vitoo Anutuuqaa ruputu huda mminaree kias kioo iiravai. Vaa tauraa Anutuuqo kua kias teerama kioo kuaivaa inna kias mmioo tunoo: Fai Isaakaakidiri i nneeditunna sidinnaidiyya kaayauma variaaravaivee, tuu kuaivo vauduaata ivo Isaakaa vitoo Anutuuqaa ruputu huda mminaree kias kioo iiravai.

¹⁹ Aaparahaamo ari mmaapuuvaa ruputinara uu suaivaki ivo yaata utuoo tunoo: Fai na inna ruputino putino Anutuuqo aikiooma tino rikioo kava diitaanaravaivee, tuuvaara kati ari ausa tinniivakidiri itaama yaata utuoo mmataama kioo tuu kuaivauidiri ari mmaapuuvo putuuvakidiri diiteeraivaa roosiima diitoo innasi nniravai.

²⁰ Isaakoono Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ivo ngiaabai kioo putinara uu suaivaki ari mmaapuuvaitana Yakoopaya Isauya kua yoke-taivaa kias mmiravai. Ivaitana yapooma yoke-taama variaaraivaara ivo kua yoketaivaa ivaitana kias mmiravai.

²¹ Yakoopo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ivo ngiaabai kioo putinara uu suaivaki ari mmaapuuvaa Yoosiipaa mmaapuuvaitanaara kua yoke-taivaa tiravai. Ii suai ivaki ivo ari yauvau kuru tu kioo vainno kookainno ari ausa mmuduuyaivaa Anutuuqaa mmiravai. Ivo innara kutaavaivee tuuvaara itaama iiravai.

²² Yoosiipo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ivo ngiaabai kioo putinara uu suaivaki Isarairaa gioonna kiaapuuya Iyiipa mmataivau varidada yapooma pikiada kuaaraivaara tiravai. Iya kuaara suaivaki ari mmuyai sagiaiyauvaa varada kuateeraivaara tiravai.

²³ Musiinna kaano koovaitana Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Musiinna mmata kiooduu inna vitada hatauma kiooduu taaravooma kuraagaivo taika kieeravai. Ivaitana tooduu ngiari mmaapuuvo yoketauvaara hama ngiari kieetaivo nnaakaraiya rupuuteera tuu kuaivaara aaturama kiada inna kuaivaa hatokada ngiari mmaapuuvaa vitada hatauma kieeravai.

²⁴ Musiiva Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ivo yokoo suaivaki iya innara tunoo: A Faraunna raunnaivaa mmaapukuavee, tuuvaara ivo ooqoo tiravai.

²⁵ Ivoono Anutuuqaa gionna kiaapu ari seena Isairairaiya tasipama mmamma mmuaararooravaa varaanaraivaara inna yoketairavai. Ivo mminnamminnaa maisaivaa varoo iyaudiri kiisa suai sirigairaiavaa varaanaraivaara hama inna yoke-tairavai.

²⁶ Ivo yaata utuoo arinaima ataama rikieeravai. Anutuuqo mmataama kioo vaidi Misiavavaa mmooriivaa ivo varaanaraivaara gionna kiaapuuya innara puruuka tida maisa kua tuu aataru-uvo inna hama inna mmuaarareera aataruvai vairavai. Ii aataru ivo mmuakiaa yoketa yoketai mminnaa hoonahaanaiyauvo Iyiipa vauyauvaa yaatareera aataruvai vairavai. Ivo irisai yoke-taivaa fai yapooma varaanaraivaara yaata utuoo itaama iiravai.

²⁷ Musiiva Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Iyiipaa kieetaivo innara nnannatooduu rikioo hama ivaara aaturama kioo Anutuuqo tuuvau-giataama Iyiipa pikioo viravai. Vaidiyya hama Anutuuqaa teeraivaa Musiinna ari aakiaivoono inna toovaara ivo diitoo vioo kieeravai. Vioo

hama hanigiannanna kuagiannannairavai. Eyommaara vioo kieeravai.

²⁸ Ivo Iyiipa pikioo kuanara iinno varioo Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara buusa Varaigiataa iira aataruuvaa toosa hara iiravai. Ivo Isarairaa gioonna kiaapuuya tuduu iya puara sipisiipaiyauvaa ruputu kiada kiauuyauvaa varada nnau tipumaiyauvunu siikairavai. Vaidiyya ruputinai putuaara aangeraivoono sa ngiari mmaapu ngaruuya ruputinai putuateeraivaara iya nnau tipumaiyauvunu kiauuyauvaa siikairavai. Aangeraivo kiauuvaa too pikioo varaigiataa kuaiveeraivaara siikairavai.

²⁹ Isarairaa gioonna kiaapuuya Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara nnoori sorovuaraivaa nnutuuvo Kookee Nnooriivee tuu nnooriivaa Anutuuoqo tuduu vioo sai ngioo saudu saakainno kumina mmatavai vauduu ivaugiataa sainai vida tara kieeravai. Vida tara kioodoo rikiaa Iyipaiya iya vata rada nnuuya ivau nnida varuduu rikioo nnooriivo kava ngioo iya ruputu taika kioodoo putiravai.

³⁰ Isarairaa gioonna kiaapuuya Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara Anutuuoqo tuuvaugiataama ngiari nnammutuaiya varuu yoosinna Yerikoo sikau vagiaamunnaivaa ututu nuaida varududuu yaaku sai suaivai karasaidiri taara suaivaitana taika kioodoo rikioo Anutuuoqo mmataama kioo suaivau sikau vagiaamunnaivo ari mmaara havaratoo mumunu utu raubiriima kieeravai.

³¹ Tauraa sabi nuaira gioonnaivaa nnutuuvo Rahaapo Yerikoo variravai. Hama vagiaamunnaivo tavaratoo suaivaki Isarairaa

vaidiivaitana numa hataumakidiri dida ivaki varuuya taaree kiaa uduu Rahaapo Anutuugaara kutaavaivee tioo ivaitanaara yaata utuoo vita hatauma kieeravai. Hatauma kioovaara vagiaamunnaivo tavaratoo suaivaki Isarairaiya ivakinnaa gioonna kiaapu Anutuugaa kuaivaa rikiadaata yaatarooya ruputu taika kiada Rahaapaa hama rupertiravai.

³² Gioonna kiaapu vooya Anutuugaara kutaavaivee tuuya uu aataruuyauvaara ngii giaa ngii minaree kiaa na dataama ngii giaa ngii mi taikaanarannee? Hama na suai ngii giaa ngii minaraivootainoo. Vaidi vooya nnutuuyauvo Gitioono Baraako Samasoono Yepataava Davuitiiva Samueeroovainnaata forofetaiyaatama uu aataruuyauvaara ngii giaa ngii minaraiyauvo vai kiaikio hama suai ngii giaa ngii minaraivootainoo.

³³ Iya Anutuugaara kutaavaivee tuuvaara iyakidiri vaidi vooyaano vo mmata vooyauvunu variyaiya rapidada yaatara kieeravai. Iyakidiri vaidi vooyaano vo mmata vooyauvunu variyaiya yamaa kua yamaa kua iyaatama tida iyara tuqinnama haitatuuda Anutuugo kua kiaa teerama kioo kuaiyauvaa kaanaiyauvaa vareeravai. Iyakidiri vaidi vooyaano fai mmararaa raiyoonaiya vuutaivaki duduu hama iya gutu nneeravai.

³⁴ Iyakidiri vaidi vooyaano ikiaiayauvo pinaama hauru teeraiyauvaa rasuuma kieeravai. Ngiari nnammutuaiya iyakidiri vaidi vooya rupertuaaree kiaa iidada fanniima kioodoo kati yoketaama viravai. Muaraagama varuu vooyaano nnaa-

giai yaagueeqama variravai. Vooyaano rapuu suaivaki yaagueeqama rapidada ngiari voopin-naiya yaatareeravai.

³⁵ Gioonna vooyaano Anutuuqaara kutaavaivee tuuvaara ngiari nnaakaraiya putuduu rikioo Anutuuqo tuduu kava diiteeravai.

Ngiari nnammutuaiya iyakidiri vooya vitada maisa mmooriivaa iya mmida tunoo: Ngia Anutuuqaa aataruuvaa pikikiai fai ta ngii tikiai rikiada sabi kati ngiengie yaata utuaivaugiataama kuaaravaivee, tuuvaara ooqoo tuduu rikiada maisa mmooriivaa iya mmududuu putiravai. Fai yapooma kava diitada yoketaama variaaraivaara iya yaata utida itaama putiravai.

³⁶ Ngiari nnammutuaiyaano vooya rupertida iya ripiida iyara nniki rakaida puruuka tida vooya yuku yaakuuyauvunu yeena rau kiada oovi nnauvaki yapeeravai.

³⁷ Ngiari nnammutuaiyaano sikauyauvaa habati kiada vooya rupertida soonnaadiri vooya tammaa hatokada paipa avaikaraivaadiri vooya rutaka kiooduu putiravai. Vooyaano puara sipisiipaiyauvaa nnabaiyauvaatama puara memeeyauvaa nnabaiyauvaatama uyu kiada nuaida varida mmanna haipuya varuduu ngiari nnammutuaiya mmamma mmuaararoorvaa iya mmida maisamaisa mmooriyauvaa iya mmiravai.

³⁸ Iya hama vaidiaatau mmanna mmata gaan-gaiyauvunuaata taapiiyauvunuaatama nuaida varida onauyauvakiaata soopaiyauvakiaatama hara kiada variravai. Iya itaama varida fai yapooma Anutuuqaa tasipama yoketaama

variaaraivaara yaata utida hama koonnama varuuya tasipama mmuaavau variravai.

³⁹ Ii mmuakiaa gionna kiaapu iya Anutu-uqaara yaagueeqama kutaavaivee tuuvaara ivo iyara inna yoketauvo kooyaa vairavai. Itaama ivo kooyaa vauduaata Anutuuoqo gionna kiaapuuya vita yoketaivau yapaanaraivaara ivo kua kiaa teerama kioo kua kaanaivaa hama iya teeda rikiada vareeravai.

⁴⁰ Ii kua ivaa oyaivo ataama vainoo. Ta nnaa-giai variaunnaiya Anutuuoqo tiyara yaata utuoo yaatareera aataruuvaa teerama kieeravai. Ii aataru ivo tiyara teerama kioovau iyaata teetama mmuaavaugiataama nnaasu yoketaa tuanaaya variateeraivaara Anutuuoqo tiiniaatama yaatareera aataruuvaa teerama kieeravai.

12

Ta Yisuu Kirisiinna teeda nnaasu vaido innara kutaavaivee kiaravee

¹ Ii kaayau gionna kiaapu Anutu-uqaara kutaavaivee tuu iya vaa putuduu iya uu aataruuyauvo aanna tiisiaata vaikiyai ta iyauvunugiataama Anutu-uqaara kutaavaivee kiaunna aataruuvo kooyaa vainoo. Ivaara nnikiai tete iira aataru mmuakiaiuyauvo Anutu-uqaa aataruuvaa uudarairaiyauvaa kagaari kiada mminnamminnaa maisaiyauvo ti puaisa utiraiyauvaa pikiaaravai. Vaidiyya yaagueeqama seenada vida ngiari yaatara ngiari yaatara kiaaree kiaa iikiaaneema Anutuuoqo ari aataru kooyaa tiini teerama kioo yapa kiaivau nnikiai ta ivau yaagueeqama nookiaaravee.

2 Nnikiai Yisuunna nnaasu teeda voida variaaravee. Ivo ta yoketaama variraivaa oyai nakaaraiovovee. Ta tauraa innara kutaavaivee kiasa kiada mmannammanna varia rada vidada innara kutaavaivee nnaasu kiaravee. Yisuuva fai yapooma ari konna tasipama sirigainno yoketaama varinaraivaara yaata utuoo yatari sagaivau ari mmamma nniitaraanaraivaara hama ooqoo tiravai. Ivo ivau vainno mmamma maisainaraivaara hama yaata utirainno inna aikioovaivee tiravai. Ivaara aanna makee ivo Anutuugo varira mmaataivaa yaaku yaadudainningiaa nnoonnavai hara kioo varinoo.

3 Gionna kiasapu mminnamminnaa maisa suvuairaiya Yisuunnara nnannatooduu mmoori maisaivaa uduu rikioo ivo yaagueeqama varuuvaara yaata utida rikiaatee. Ivaara sa ngia muaraagakiatee. Ivaara sa ngii pirisakiaivee. Ivo yaagueeqama varuuvaara yaata utida yaagueeqakiatee.

4 Ngiingii aakiaiyauvaki ngia mminnamminnaa maisaiyauvaara yaagueeqama ooqoo tida varida iikiaavai. Ngia itaama iikiaivaara koonnama vari-aiya ngii ruputida mmamma mmuaararavaa ngii mmikiai Yisuunna roosiima hama ngii kiauvo ti-ikiai hama ngia putuaavai.

5 Anutuugo ngiiyara ni naunna maapuyavee kiasa kioo ngia yaagueeqama variateera kua yoke-taivaa ngii giaa ngii muuyauvaa vaa ngia taunnu-uda kianne? Ivo tunoo:

Ni maapu-o, na Udaangaivoono
a safuuma varianeeraivaara
mmuaararavaa i mmiauvaara

tuqinnama yaata utuee rikiaanee.

Maisa aataruuvaa iivoora

na i ooqoo tinai rikiee

sa pinaama yaata utino

i ausaivo mmuaararakiaivee.

⁶ Na Udaangaivo ngiiyara mmuduuya riraiya

ngia safuuma variateeraivaara

na mmuaararavaa ngii mmiauvai.

Na Udaangaivo ni gioonna kiaapuuyara

ni naunna maapuyavee kiauya

safuuma variateeraivaara

na mmuaararavaa ngii miauvaivee, tiravai.

⁷ Anutuuoqo mmuaararavaa ngii minai

rikiadaata mmannammanna yaagueeqama variatee. Anutuuoqo ngii taikiai ngia inna

raunna mmaapuya variaivaara ivo itaama

ngii iivai. Dee nnaakaraya ngiari kookiaiya

iya tuqinnama variateeraivaara hama

mmamma nniitareeraivaa iya mmiaanee? Mo

mmuakiaaya ngiari nnaakaraiya tuqinnama

variateeraivaara mmamma nniitareeraivaa iya

mmiaavai.

⁸ Anutuuoqo ari raunna mmaapu mmuakiaaya

itaama tuqinnaivaa roosiima ivo mmuaararavaa

hama ngii mitiri. Ngia hama inna raunna

mmapuya variaatiri. Ivo ngii taikiai ngia yapa

nnaakaraya variaatirivee.

⁹ Na kua voovaata tinai rikiaatee. Vaa ta

ti kookiaiyyara rikiaunnvai. Ta maisama

variaannaduu iya mmamma nniitaroovaa

ti mmuduu ta safuuma variaannaivaara

iya nnutuuyauvaa ngiau aapu yapeeravai.

Itaama variaivaara inna yoketaavai. Ti

Napoova Anutuuoqo ti mmannasaiyauvaara

haitatuuraivoono mmuaararaivaa ti mminai rikiada ta ivaara arinaima rikiada inna mmemmaana kuaaraivo inna pinaama yoketaavai. Fai ta itaama iida yoketaama variaaravai.

¹⁰ Ti kookiaiya ta kiisaya variaanna suaivaki ta tuqinnama variateeraivaara ngiari yaata utiraivaugiataama mmamma nniitareeraivaa ti mmiravai. Anutuugo yoketaa tuanaavai varineema teeta yoketaa tuanaaya variaaraivaara ivo tiiyara yaata utuoo mmuaararaivaa ti mmivai.

¹¹ Ivo mmuaararaivaa ti mmii suaivaki ta riki-aunnano ti maisavai. Hama ta sirigakiaunnvai. Nnaagiai ivo mmuaararaivaa ti mmiiivaara arinaima rikiada safuuma ta variaunnvai ta irisai ausa nuufaivaa varada safuuma variaunnvai.

Tuqinnama varida haitatuukiatee

¹² Itaama vaino rikioo Anutuugaa mmoori aataruuvaara ngii yaakuuyauvo hama yaagueeqaatainai rikiada inna aikioo mmuyai mmata kiada yaagueeqama kiada mmoori varaatee. Mo ngii yukuuyauvo maisainai sa ivaara yaata utuatee. Yaagueeqama diatee.

¹³ Safu aataruuyauvunu nuaida variatee. Ngii yukuuyauvaa raa tukagiaama kikio vainno eeyaara maisaivoora tida yaagueeqama raa rada nuaikio yoketainaravai.

¹⁴ Ngia mmuakiaa gionna kiaapuuya ausa nuufaivaa tasipama variaaraivaara mmannammanna iikiatee. Yoketaa tuanaaya variaaraivaara mmannammanna iikiatee. Gionna kiaapu voovoono hama yoketaa

tuanaavai variivoono hama Udaanga Anutuuqaa taanaravai.

¹⁵ Anutuuqo kati gioonna kiaapuuyara yoketaama yaata utiraivaa ngiikidiri gioonna kiaapu voovoono mmooka hanigia mminarainnoo kiaa ivaara tuqinnama haitatuukiatee. Yatari kagia iiraivo kapikaraivaa roosiima ngiikidiri gioonna kiaapu voovai aakiaivo kapikarano kaayau gioonna kiaapuuya iinai koonnama varivoora tuqinnama innara haitatuukiatee.

¹⁶ Ngiiikidiri gioonna kiaapu voovoono nnaaruuaa vaidi Isaunna roosiima sabi heera aataruuvaa iinno Anutuuqaa aataruuvaara inna pirisaivoora tuqinnama haitatuukiatee. Isauvaano ari konna mminnaa mmuakiaayauvai varaatauvaa ivo iyaadiri ari kataivaasidiri yeennaivaa yookaama kioo nneeravai.

¹⁷ Vaa ngia rikiaavai. Nnaagiai ari koova kua yoketaivaa innara tinaravaa varaanaree kiaa rikiooduu ari koova innara oooqoo tiravai. Vaa ariinoo uu aataruuvoono inna atuu rummua kiooduu hama ivo ivaa kava varaanara aataruuyootairavai. Ivo kava ivaa varaanaraivaara pinaama ratoo varioo aataruuvaara buainnonno tooduu hameetairavai.

¹⁸ Nnaaru Anutuuqo Isarairaa gioonna kiaapuuyaata kua tuu suaivaki iya taapiivaa nnutuuvo Sinai viravai. Ii taapi ivaa vaidiyya teeda ivau utiravai. Anna hama ngia iya roosiima mminnaa voovai aikiooma utuaaraivo vaivaki kuaavai. Iya ikiaivo pinaama hauru tooduu nama pinaivo rummua apu kiooduu upisuuduu yuunna pinaivo utuuvaki vida teeravai. Hama ngia ivaa roosi-

ivaki kuaavai.

¹⁹ Sinai taapiivaudiri nooma akuai vo voodoo kua voovai tuduu gioonna kiaapu ivaki varuuya ivaa rikiada pinaama yaata utida yaagueeqama Musiinna tunoo: Itaama ta kava vo kua vooyauvaata hama ti rikiaatainoo, tiravai.

²⁰ Iya rikioo kuaivaara iya ausaiyauvo pinaama mmuaararoovaara itaa kua tiravai. Vaa tau-raa Anutuugo iya tunoo: Fai gioonna kiaapu voovoonnee vara puara voovoono aa taapi aavau nninai rikiada ngia sikauyauvaa habati kiada inna ruputikio putuaivee, tuuvaara iya itaa kua tiravai.

²¹ Iya ivau dida too mminnaiyauvo ari vookaraama maisama vauvaara Musiivaano tunoo: Kaayau ni aatuukio ni biribiriinoo, tiravai.

²² Ngia hama itau taapiivaaura viraida ngia taapi voovai nnutuuvo Sioona Anutuugo tupatupaa variravai ngiaavaivee. Ii yoosinna ivo Yerusa-reema roosiima ngiau aapu vaivaki kaayakaayau aangeraiya sirigaida varida iikiaavai.

²³ Anutuugo tauraa ni naunna maapuyavee tiraiya nnutuuyauvaa ngiau aapu fafaara raa kiooduu vauya nuunama varida iikiyaiyasi ngiaavaivee. Ngia Anutuugo mmuakiaa gioonna kiaapuuya kua pinaana yapeeraivaasi nnida innasi ngiaiya mmannasaiyauvo ngiau aapu yoketaama variyaiyasi ngiaavaivee.

²⁴ Yisuuva karaasa kua yeena rau kioovaa iima kioo gioonna kiaapuuyara tammaana diraivaasi ngia ngiaavaivee. Aveeraa kiauvoono mmataivaudiri vainno maisa aataruuvaa kooyaa yapoovaa Yisuunna kiauvoono yoketaa aataruu-

vaa uuvoono Aveeraa kiauvaa yaataraivai. Ngia Yisuunnasi ngiaavaivee.

²⁵ Anutuugo ngiita kua tinai rikiada ngia hama inna kuaivaa rikieerama kiada ooqoo tivoora tuqinnama haitatuukiatee. Nnaaru Musiiva mmatayaa varuu suaivaki Anutuugo inna kiaa mmuu kuaivaa gionna kiaapuuya kiaa mmuduu rikiada mmanna kuavaivee kiaa kiada ooqoo tuuvaara hama iya irisai maisaivaara fanniiravai. Vaa vareeravai. Itaama vauvaara Anutuugo ngiau apuuvaki variivoono tiita kua tiivaa mo fai ta mmooka hanigia mmikio fai ivo irisai maisaivaa ti mminaraivaara ta dataama fanniikiaarannee? Fai varaaravai.

²⁶ Nnaaru Anutuugo kua tuduu rikioo mmataivo korokooravai. Aanna makee vai suaivaara ivo kua kiaa teerama kioo kuaivaa tunoo: Fai na kava tino hama mmataivo nnaasu korokoroonaravai. Fai ngiauvootama korokoroonaravaivee, tiravai.

²⁷ Ivo tunoo: Fai na kava tinaravee, tuu kua oyaivo ataama vainoo. Vaa ivo nnaaru iima kioo mminnaiyauvaara fai tino rikioo iyauvo korokorooda taika kiaravai. Taika kikio Anutuugo gionna kiaapuuyara diraivo hama korokoroora tupatupaa yaagueeqama nnaasu vainaravai.

²⁸ Ivaara Anutuugo gionna kiaapuuyara diraivo hama yopeema korokorooraivaa ta varaunnaivaara nnikiai ta Anutuugaara kua yoketaivaa kiaravee. Nnikiai ta inna mmemmaana vida innara ti nnoonnavavee kiaa kiada titi ausa mmuduuyaiyauvaa inna mmiaaravee.

²⁹ Ikiavo mmuakiaa mminnaiyauvaa too too taa taika kiaivaa roosiima Anutuugo variivaara

nnikiai ta itaama titi ausa mmuduuyaiyauvaa inna mmiaaravee.

13

Ta titi seenaiyara mmuduuya ruaunnaivaara Anutuuqaa yoketai noo

¹ Ngia ausa hanigieeraiya ngiingiiyara ngiingi-iyyara ti seenayavee tida mmuduuya rida nnaasu variatee.

² Ngiiari voopinnaa tuanaa hama ngia teeraiya ngiisi nnikiai nnau yeenna mmaataivaa iya mmira aataruuvaa sa pikiaatee. Gioonna kiaapu vooyaano ngiari voopinnaa vooya nnau yeenna mmaataiyauvaa iya mmi kiada iyara mmanna vaidiyavee kiaa kumimakairavai. Mo itaama uu vaidi vooya inna Anutuuqaa aangeraayavee.

³ Ngii seena vaa ausa hanigieeraiya oovi nnauvaki variayara sa iyara taunnuatee. Ngia iya varaaneema mmuaararavaa varaivaara sa iyara taunnuatee. Vaidi vooya ngii seenaiya mmamma mmuaararavaa mmiaiyyara sa taunnuatee. Ngia iya varaaneema mmamma nniitareeravaa varaivaara sa iyara taunnuatee.

⁴ Nnaata vaati vareera aataruuvo inna yoke-taa aataruvai vaivaara mmuakiaaya ivaara inna yoketaa aataruvaivee kiatee. Itaama vaivaara vaatiivo sa sabi nuaino nnaataivo sa sabi nooki-aivee. Sabi mmuara heera aataruuvaa iiki-aiyaatama mmuakiaaya sabi nuairaiyaatama fai Anutuuqo kua pinaivakidiri iya yaparainno irisai maisaiyauvaa safuuma iya mminaravai.

⁵ Ngiisi vai mminnaiyauvaara inna aikiooyauvaivee kiaa kiada tirooma variatee. Sa varida

sikaura mmuduuya ruatee. Vaa tauraa Anutuuqo tunoo: Fai hama na mmooka hanigia ngii miee ngii pikiaanaravaivee, tuuvaara itaama variatee.

⁶Ivaara nnikiai Anutuuqaa kua fafaaraivaki vai kua voovaara ta mmuaavai mmuaavai yaagueeqama ataa kua kiaara:

Udaangaivoono ni tasipama varioo ni tuqinnaivai.

Hama na aatuunaravai.

Mo gioonna kiaapuuya

dee aataru maisavai ni iikiaarannee?

Hameetavee. Ta itaa kua kiaaravai.

⁷Tauraa ngii haitatuuraiya Anutuuqaa mmayaayaivaa ngii giaa ngii muuyara yaata utuatee. Iya variraivaaraata iya putiraivaaraatama yaata utida iya Anutuuqaara kutaavaivee kiaa kiada uunaquuneema iikiatee.

⁸Yisuu Kirisiiva mmuaakaraivai heena varioo aanna makee varioo fai yapooma tupatupaa itaavai nnaasu varinaravai.

⁹Ari vookara ari vookarai kuaiyauvo ngiiisi nni-nai rikiada sa iyauvaa rikiada puaisa utida Anutuuqaa aataru safuuvaa pikiaatee. Anutuuqo kati tiiyara yoketaama yaata utiivaara ta aikiooma rikiada teeda yaagueeqama utuaunnaivaudiri ta yoketaama safuuma variaunnava. Iya yeena vooyauvaara sa nnaatee kiaa kiada vooyauvai nnaatee tuu kuaiivoono hama yopeema ti safuunaravai. Gioonna kiaapu vooya iya itaa kua kiaa aataruuyauvaa iida hama itaa kua kiaivaudiri safuuma yoketaama variaavai.

¹⁰Ta ausa hanigieeraiya ti mmaraa puara hudeera yeena tapiivo vaikiai ta ivakidiri nnaunnava. Yutayaiya seera nnauvaki Anutuuqaara

kati puara hudeera vaidiiya hama yopeema ii yeena tapi ivakidiri nnaavai.

¹¹ Anutuuqaara kati puara hudeera kieetaivoono puaraiyauvaa kiauva varoo nnau pinaa aakiaivaki vo atau yoketaa tuanaa voovaki vioo mminnamminnaa maisaiyauvaara ivaki siikairavai. Puara kaanaiyauvaa iya varada vagiaamunna mmaanai ikiyaa mmuturu kiada hama nneeravai.

¹² Itaama vauvaara Yisuuva vagiaamunna mmaanai putiravai. Inna kiauvoono gioonna kiaapuuya mminnamminnaa maisaiyauvaa rugaiveeraivaara ivo vagiaamunna mmaanai putiravai.

¹³ Ivaara nnikiai ivo vagiaamunna mmaanai vioo mmamma maisauvaa varoovaara ta innasi vida ivo varoneema teeta varaaravai.

¹⁴ Aa ta variaunna mmata aavau hama tupatupaa varira yoosinnaivootainoo. Tupatupaa variaara yoosinnaivo yapooma vainaraivaara ta buaida variaunnanoo. Ivaara ivo mmamma maisauvaa varoneema teeta varaaravai.

¹⁵ Itaama vainai Yisuuva tiyara putuuvaara nnikiai nnaaru kati Anutuuqaara puara hudoovaa roosiima ta Anutuuqaara makemakee kua yoketaivaa tida variaaravee. Ta itaama iida varida Yisunna nnutuuvaa ngiau aapu yapa kiada innara gioonna kiaapuuya kiasa mmiaaravee.

¹⁶ Mmooori yoketaivaa gioonna kiaapuuyara iida ngiisi vai mminnaiyauvaa duuyama iya mmira aataruuvaitanaara sa taunnuatee. Kati Anutuuqaara puara huda mmira aataruuvaa roosiima ii aataru ivaitana Anutuuqaani iikiaavo

ivo yoketaainoo.

¹⁷ Ngii kieetaiya avaiyauvaa rikiada iya mmemmaana vida iikiatee. Fai yapooma iya ngiari mmooriyauvaara Anutuugaa kiasa mmiaaraivaara iya mmannammanna ngii vaidi kaanaiyara haitatuuda nnaasu variaaravai. Mo fai ngia iya avaiyauvaa rikiada iikio fai iya ausaiyauvo yoketainai ngiari mmooriyauvaa aikiooma iida varida hama ausa mmuaarareera tasipama iikiaaravai. Ivaara iya avaiyauvaa rikiada iikiatee. Mo fai ngia hama itaama iikiai fai iya ausa mmuaarareera tasipama varikiai hama ngia yoketaama variaaravai.

¹⁸ Tiiyara makemakee yaaku varada variatee. Vaa ta rikiaunnvai. Ti aakiaiyauvaki ta rikiaunnano ti variraiyauvo Anutuugaa avuuvau aikiooma vaivai. Mmannammanna yoketaama safuuma varira aataruuvaura ti variatainoo.

¹⁹ Na akiairaama kava vara ranee ngiisi kuanaraivaara Anutuugaata kua tida yaaku varaatee. Na yaagueeqama ngiita itaa kua kiaunoo.

Yaaku vareera kuavai

²⁰ Anutuugo ausa nuufa mmira oyai nakaaraivo ngii tuqinnaiveeraivaara na yaaku varaunoo. Ivo ti Udaanga Yisuu Kirisiinna tuduu putuuvakidiri diiteeravai. Yisuuva putuuvaara ivo puara sipisi-ipayauvaara haitatuura nnoonnaivaa roosiima tiiyara haitatuunno varinoo. Nnaaru Anutuugo kua yeena rau kioo kuaivo tupatupaa vairavaa kaanaivo Yisuuva putuduu inna kiauvo tiiravai.

²¹ Ngia Anutuugo yaata utiivaugiataama varida iikiateeraivaara ivo mmuakiaa yaagueeqama varira aataruuyauvaa ngii minai

iikiaaraivaara na yaaku varaunoo. Ivo Yisuu Kirisiinna yaagueeqaivaadiri inna iikiataino ti aakiaiyouvaki yoketaa aataruuvaa iinaraivaara na yaaku varaunoo. Yisuu Kirisiinna nnutuuvo ngiau aapu tupatupaa itaavai nnaasu vakiaivee. Kua kutaa.

Nnaagiai kuavai

²² Ni seenayaso, na yaagueeqama ngii giaa ngii miee kiaunoo. Ngia yaagueeqama varia-
teeraivaara ii na yoketaama ngii giaa ngii miau
kua iyauvaa tirooma varida tuqinnama rikiaatee.
Na paanna kuavai aa yanaa aavaki fafaara kiau-
vaara tirooma varida tuqinnama rikiaatee.

²³ Rikiaatee. Ti seena vaidi Timotiiva oovi
nnauvakidiri vaa pikioo kati viravai. Fai ivo aki-
airaama niisi nninai na innaata sunee ngiisi viee
ngii taanaravai.

²⁴ Ngii kieetaiyaraatama Anutuuqaa gioonna
kiaapu mmuakiaayaraatama ta yaata utida boo
kiaunnao. Ivaara iya kiaa mmiatee. Ti seena
mmata Itariaa ivau variaya ngiiyara yaata utida
boo kiaavai.

²⁵ Anutuuqo kati gioonna kiaapuuyara yaata
utira yoketaivo ngii tasipama vakiaivee.

Karaasa Yeena Rau Kioo Kuaivovee
The New Testament in the Waffa Language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Waffa long Niugini

copyright © 1975 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Waffa

Translation by: Wycliffe Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2012-10-23

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 18 Apr 2025 from source files dated 31 Aug 2023

4da5455c-4c87-58ee-a650-bb37acea5bca